

Республикалық ғылыми-әдістемелік журнал
Республиканский научно-методический журнал

3.2010

ҚАЗАҚСТАН ГЕОГРАФИЯСЫ ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯ мектепте және ЖОО-да оқыту

ГЕОГРАФИЯ КАЗАХСТАНА И ЭКОЛОГИЯ
преподавание в школе и вузе

САЛИТОВА С.О.,
№7 орта мектептің география пәні мұғалімі.
Алматы облысы, Қапшагай қаласы, Кербұлак ауылы.

ҚАЗАҚСТАН ГЕОГРАФИЯСЫ ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯ ГЕОГРАФИЯ КАЗАХСТАНА И ЭКОЛОГИЯ

АҚЫЛДАСТАР АЛҚАСЫ:

БЕЛГІБАЕВ Мұхит –
география ғылымдарының
докторы, профессор.

ЖАҚЫПБАЙ Достай –
география ғылымдарының
докторы, профессор.

КӨМЕКБАЕВА Балқия –
Онтүстік Казахстан облысы
білім департаментінің
бастығы

МАМУТОВ Жекенай –
биология ғылымдарының
докторы, эколог, профессор.

МАЗБАЕВ Орденбек –
география ғылымдарының
кандидаты, доцент, Абай
атындағы Алматы мемлекет-
тік педагогикалық университеті,
туризм кафедрасының
менгерушісі.

ТҮСІПБЕКОВА Ғұлсім –
педагогика ғылымдарының
кандидаты, географ.

УВАЛИЕВ Талгат –
зам.декана географо-эколо-
гического факультета
КазНПУ.

Аяласаң – табиғатты аяла

Мамыр – Май
Маусым – Июнь

Журнал 2003 жылдың
қарашасынан бастап
қазақ және орыс
тілдерінде шыға
бастауды.

Журнал издается с
ноября 2003 года на
казахском и русском
языках.

Республикалық ғылыми-әдістемелік педагогикалық журнал
Республиканский научно-методический педагогический журнал

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

Экологиялық мәдениет	
Шынықұлова Г.Н. Табигат – тәрбие бастауы.....	3
География және ғылым	
Буламбаев Ж.А., Увалиев Т.О., Сыдықова М.М. География және коғамның экономикалық мәдениеті.....	6
Ашық сабак	
Салитова С.О. Материктер, мұхиттар, ауа, су кабықтары	9
Мұғалім тәжірибелесінен	
Мырзахметова Ф. Жел.....	11
Мұфтахова Н. Онтүстік Америка материгінің табиғат зоналары.....	13
Жерімнің аты – елімнің хаты	
Сапаров Қ.Т. Сарыарқа оронимінің калыптасуының тарихи- географиялық астарлары.....	15
Из опыта работы	
Толокина Н.В. Пищевая и легкая промышленность Казахстана.....	17
Бұйтвиәдас Н. Н. Горы Казахстана. Разрушение гор.....	18
Доклад	
Демесинова Г.Т., Амирғалиев Н.А., Попов Н.Н. Распределение гребневика <i>Mnemopsis leidyi</i> в Каспийском море.....	22
Методические рекомендации	
Туромшина М.И. Изучение родного края на уроках географии.....	25
Дидактические игры на уроках естествознания.....	29

Редакция қызыметкерлері:

Сәуле МЫРЗАҒАЛИЕВА, Шайзат ЖАНКОТОВА

С. Торғын атындағы ПМУ-2010

академик С. Есісембек

Анар КАРАЕВА, Гульнаز ТУРЕБАЕВА атындағы ғылыми

КІТАПХАНАСЫ

Құрметті оқырмандар!

Басылымдарға 2010 жылға жазылу жүріп жатыр.

Басылымдарға жазылуға инеттенген болсаныздар “Қазпочта” бөлімшелері арқылы жазылғандарының тиімді. Журналдардың бағасын “Қазпочтаниң” каталогынан іздел таба аласыздар.

Журналдардың аты мен индексі:

“Әдіскер мұғалім” – “Учитель методист” (инд. 75958); “Ауыл мектебі” – “Сельская школа” (инд. 75959); “Мектептегі кітапхана” – “Библиотека в школе” (инд. 75960). «Тәрбие жұмысы: мектепте және мектептен тыс мекемелерде» (инд. 75571); «Воспитательная работа: в школе и внешкольных учреждениях» (инд. 75572); «Преподавание в начальных классах: по всем предметам» (инд. 75573); «Бастауыш сыныпта оқыту: барлық пәндер бойынша» (инд. 75574); «Мектеп директорының орынбасары» – «Заместитель директора школы» (инд. 75575); «Орыс тілі мен әдебиеті: мектепте, колледже және ЖОО-да оқыту» – «Русский язык и литература: преподавание в школе, колледже и вузе» (инд. 75576); «Мектеп алды даярлық» – «Предшкольная подготовка» (индекс – 75627); «Бейнелеу онері және сызу: мектепте және ЖОО-да оқыту» – «Изобразительное искусство и черчение: преподавание в школе и вузе» (индекс – 75628); «Казакстан географиясы және экология: мектепте және ЖОО-да оқыту» – «География Казахстана и экология: преподавание в школе и вузе» (индекс – 75636); «Мектеп дәрігері» – «Школьный врач» (индекс – 75657); «Жалпы биология: мектепте оқыту» – «Общая биология преподавание в школе» (инд. 75142); «Ағылшын тілі мектепте» – «Английский язык в школе» (инд. 75143); «Педагогикалық кенес» – «Педагогический совет» (инд. 75144) журналдарына, орыс тілінде шығатын “Учитель Республики” (инд. 65221) газетіне жазылу жыл бойы, ай сайын жүргізіледі.

ЕСІНІЗДЕ БОЛСЫН!

Ұсынылған материалдар жазу машинкесімен немесе компьтерде Times/Kaz шрифтісімен терілуге тиіс. Немесе 3,5 дюймалық көлемдегі дискетке материал текстін жазып жіберуге болады. Көлемі 4-6 бет шамасында болуы тиіс. Фотосурет 12x15 см, 2 данадан болуы керек. Суреттер, иллюстрациялар, сызбалар ете анық сыйыстыры тиіс, әрі тызық көзге түштілген стандарттың әріптегермен белгіленіп сыйылалы (2 дана). Жіберілген материал сонында автор туралы накты әрі толық мәлімет болуы кажет. Материалдарды көрсетілген мекен-жайға, яғни редакция тұрағына хатпен немесе электрондық поштамен жіберген дұрыс.

ОБРАТИТЕ ВНИМАНИЕ!

Представляемые материалы должны быть отпечатаны на пишущей машинке или в виде принтерных распечаток шрифтом - Times/Kaz, или на диске 3,5 дюйма с текстом статьи. Объем не более 4-6 страниц. К задачам, играм-упражнениям обязательно прилагать их решения, ответы. Фотография 12x15 см, четкая (2 экз.). Рисунки, схемы и чертежи должны быть выполнены четко и аккуратно, тушью на плотной бумаге, со стандартными обозначениями (2 экз.). Точные, полные данные автора и подпись в конце статьи. Материалы отправлять заказным письмом по адресу.

Жарияланған материалдар редакцияның көзқарасын билдірмейді. Фактілер мен мәліметтердің дұрыстығына авторлар жауапты, қалқаңдалар мен фотосуреттер рецензияланбайды және қайтарылмайды. Журналға шыққан материалдарды редакцияның келісімінсіз көшіріп басуға балмайды.

Опубликованные материалы не отражают точку зрения редакции. Ответственность за достоверность фактов и сведений в публикациях несут авторы. Рукописи и фотоснимки не рецензируются и не возвращаются. Переписку с читателями редакция не ведет. Перепечатка материалов, опубликованных в журнале, допускается только с согласия редакции.

ҚҰРЫЛТАЙШЫ
ЖШС “Мұғалім-ЛТД”

Редакторлар:
Р.ЕГІЗБАЕВА
Д.ОМУРЗАКОВА

“Казақстан географиясы
және экология” -

“География Казахстана и экология”
журналы
Казақстан Республикасы Мәдениет,
акпарат және қоғамдық көлісім
министрлігінде
22.01.2003 ж.

Астана қаласында тіркеліп,
№3535-Ж қуәлігі берілгей.

Басуға 30.03. 10 қол қойылды.
Пішімі 84x108 1/₁₆
Шартты б.т. 2
Авторлық б.т. 2,5
Таралымы 500.

Редакцияның мекен-жайы:
050057, Алматы, Тимирязев 99,
(Гагарин көш. қылышы),
кв. 34,
тел/факс: 8 (727) 274-75-11
275-23-93

ИП «Неся» басылды,
Алматы к., Айнабұлак 80/11.

“Казақстан географиясы
және экология” -
“География Казахстана
и экология”
№3 (39), 2010 ж.

ТАБИҒАТ – ТӘРБИЕ БАСТАУЫ

ШЫНЫҚҰЛОВА Г.Н.,

С.Көпбаев атындағы орта мектептің мұғалімі.

*Табиғаттан бабамыз ала берген секілді,
Дарқандықты қазаққа дала берген секілді.
Еркелікті ерікті жеден алған секілді,
Мөлдірлікті көгілдір көлден алған секілді.*

К.Мырзалиев

Казіргі заманның қатерлі апаты, ерекше зауал тәндіретін басты мәселесінің бірі – экология. Дүниежүзінде экологиялық дағдарыстын барған сайын өршіп бара жатканы баршаға аян. Қазақстан Республикасы да жер шарындағы экологиялық мәселелері бар елдер катарына жатады. Табиғат – адамның құнкөріс көзі. Бірак оны есеп-қисапсызы шашып-төгіп, ластап, бұлдіріп пайдалануға тиіс емеспіз. Табиғат – келер үрпактардың мекен-тұрағы, несібесі, көзбен көріп кызықтап, көніл тойдыратын куанышы. Ш. Үәлиханов «Сұлулықты, қоркемдікті түсіне білудің өзі үлкен эстетикалық тәрбие күші. Ұшқан құс, жүгірген ақ, озен-кол, тау-тас, өсімдіктер дүниесі, бәрі-бәрі адамға ләззат береді. Ес білгеннен бастап ата-анасының, үлкендердің өне бойы айтып отыратын өсінеттерімен тәрбиленген үрпак өзі де табиғатқа нұқсан келтірмейді және өзтеге де жол бергізбейді», – деген.

Сондықтан бүтінгі таңда жас үрпакқа үздіксіз экологиялық білім мен тәрбие беру мәселесі мемлекеттік дентейде койылып отыр. Ол «Қазақстан – 2030» даму стратегиясында басты орын алған.

Табиғат! Осы бір жүрекке жылы, көнілге қонымын естілетін салиқалы сөзде қаншама терен мағына, ұлағаты мол ұфым, тұжырымы кен ой жатыр десенізші! Табиғат – құллі тіршілік атаулының құтты қоныс-мекені, алтын ұя-бесігі, күт берекесі. Ал адам үшін табиғат – ен қасиетті де қастерлі ұфым. Өйткені ол адамның өзін дүниеге келтірген аяулы Анасы, сондықтан да адамның табиғатты Ана деп құрметтеуінде өте үлкен мән жатыр.

Қазак халқының бар өмір-тіршілігі табиғатпен етепе байланыста болған. Сан ғасырлар бойы халқымыз сол өзін аялаған табиғат құшағында тіршілік ете жүріп, оның сан алуан күпия сырларына көніл бөлді және

сол туралы орынды тұжырым, пікірлерге келді. Халқымыздың табиғат жөніндегі ой-пікірлері табиғат құбылыстарымен, зандалықтарымен үнемі үндесіп жатты. Халық өзін табиғаттың бөлінбес бір бөлігі, құрамдас тобы деп есептеді. Соныктан да табиғатпен бірлікте өмір сүру қажеттігін ерте кезден-ак сезінді. Табиғаттың қатан жағдайына, түрлі өзгерістеріне сай көшіп-конып жүріп, өз шаруашылығын табиғатпен үйлесімді түрде жүргізіп отырды және табиғатқа аялы алакан, жылы жүрек сезімі, көздін карашығындағы қамқорлық қажет екеніне ерекше мән береді. Осылан орай халқымыздың да мінез-құлқы бірге-бірте қалыптасып, ондай қасиеттер атадан балаға, үрпактан үрпакқа асыл мұра ретінде жеткізіліп отырды.

Қазақ халқының халық педагогикасындағы асыл мұраларының бірі – табиғатқа деген аса зор сүйіспеншілігі мен оған деген асқан адамгершілік қасиеті. Халық ұфымында табиғат деген қасиетті сез туған жер, оскен ел, атамекен, аяулы олке, ауылым сиякты тұла бойына нәр беріп, жүргегінді шымырлататын аса қымбат сөздермен қатар тұрды. Белгілі жазушы әрі ғалым Акселеу Сейдімбеков өз шығармаларында халқымыз бер табиғат арасындағы үндестікті, бірлікті, сабактастықты ерекше атап өткен. Ата-бабамыз туған жеріне кіндік қанын ғана тамызып қоймаған, қажет болса, жүрек қанын да төге білген» деген табиғат пен халқымыз арасындағы өзара байланысты орынды бағалаған.

Халқымыздың табиғатқа деген зор сүйіспеншілігі табиғаттың көркем келбетін, арайлы ажарын, сұлулық сымбатын сезіне білуінен бірге-бірте қалыптаскан. Табиғат сұлулығынан, әдемілігінен, әсемдігінен бойына қуат, жүргіне шуак алып, аса зор інкәрлік сезімге боленген және табиғат сұлулығының алдында баз иген.

Халқымыздың мактандырылған ақын Мағжан Жұмабаев жырларында да туған жерге деген ыстық сезім мен зор сүйіспеншілік айрықша айтылған.

*Жаратылдым топырағыңан, сен – тубім,
Жалғаны жоқ, бәрі сенен жсан-тәнім.
Сенен басқа жерде маған қараңғы,
Жарық болар Шолпан, Айым, сен – Құнім.
Тәтті суың дәмі аузынан еш кетпес,*

*Калың нұың, қыр суына жер жетпес.
Кең дағаңда ойын ойнаң қалсамыш,
Жазу болып адамзатқа – ер жетпес!..*

Халқымыздың қайса, батыл да, батыр ұлдарының бірі Бауыржан Момышұлы: «Сұлулық дегеннің тамыры табиғаттану деген нәрседе жатыр. Мысалы, гүлді алайық. Сол гүлдерге біз сұлу емессің деп айта алмаймыз. Ол – табиғаттың жасаған сұлулығы. Андардың ішінде де сұлуы аз емес. Құстарды алып карасак, олардың ішінде де сұлулар бар. Сол себепті, қарағым, сұлулық деген нәрсенің озі табиғаттың көркі.

...Осы күнде ғалымбыз деп жүрміз, бірак табиғатка карсылық ету күнә», – дсп табиғат сұлулығын сезіне білу және оны аялау қажеттігін ерекше ескерткен болатын.

Ертерек кезде Қазақстан жерінде болған ғалымдар, саяхатшылар өз енбектерінде қазақ халқының табиғатты бақылай білу қабілетін, оған деген камкорлық касиеттерін ерекше атап өткен. Мысалы, белгілі ғалым А.Н. Формазов өз енбегінің бірінде: «Казактардың байқағыш көзі табиғаттағы тіршілік атаулыны үнемі бақылап отырған, олардың халықтық даналығы көптеген қызықты тұжырымдарды жинақтаған», – деген.

Казіргі экологиялық мәселелер бүкіл адам баласын ойландырып отырған кезде халқымыздың бұл салада қалдырған тағылымды, тәрбиелік мәні зор асыл мұраларына көніл бөлу ерекше қажет. Халқымыздың табиғатқа деген сүйіспеншілігі және оны көздің қарашығындай сактап келуі жайында казіргі үрпаққа өнеге-үлгі боларлық асыл мұралар, даналық ұфымдар, мақал-мәтел, нақыл сөз, аңыз-әнгіме арқылы жетіп отырған. Осындағы әрбір асыл мұраның өзінде каншама терең ой әрі тәлім-тәрбие өнегесі жатыр. Сондықтан да әрбір ұстаз, әрбір тәрбиеші өзінің күнделікті жұмысында халықтық педагогиканың асыл маржанына үнемі көніл бөліп, әрі оны пайдаланып отыруы туіс. Өйткені казіргі танда табиғат тағдыры ешкімді де тебірентпей қоюы мүмкін емес. Бұл арада ардакты азаматымыз ғұлама ғалым Қаныш Сәтбаевтың мына бір жан тебіренісі мен жүрек толғауы еріксіз ойға оралады: «Туған жердің тағдыры толғантпаған, жаны тебіреніп, ол туралы ойланбаған жігітті кайтіп азамат дейміз? Туған жердің қара тасын мактан ете білмеген

азамат бөгде жердің алтын тасын да мактап жарытпак емес».

Ерте кездерде халқымыз табиғаттың кейбір туындыларын киелі, қасиетті деп ұфып, оларды өлтіруге, жоюға болмайтынын уағыздаған. Сонымен бірге табиғат пен адамды біртұтас, бірінен-бірін бөлуге болмайды деп қараған. Сондықтан адам табиғаттан өз керегін ғана алып, қалғанына еш уақытта зиянын тигізбеген.

Халқымыздың мактанды Шоқан Уәлиханов: «Табиғат пен адам! Өзінің айтыңызы, тіршілікте одан ғажап, олардан құпия не бар? – дей келе, – казактар киеге үлкен мән береді. Табиғаттағы... кейбір жануарлар мен құстарды, қошпелі тұрмыска қажетті заттарды киелі деп қастерлейді. Осы аталғандарды құрмет тұту, ырым-жорасын жасап тұру, адам баласына байлық пен бакыт, күтәкеледі», – деп атап көрсеткен.

Халық табиғаттағы өздері қастерлеген жерлерді «Әулие бұлак», «Әулие ағаш» деп атап, оларды қөздін қарашығындай корғап отырған. Ал қарлығаш, акқу, ұлар, т.б. жануарларды жақсылықтың жаршысы, бақыттың бастамасы, игіліктің иесі деп ұясын бұзуға, балапанын алуға, не өздерін өлтіруге мүлде рұқсат егпеген. Әсіресе жабайы андарды буаз болған мерзімінде, төлдеген кезінде киесі ұрады деп есептеп, оларға да мылтық кеземеген.

*«Ұя бұзба! Бұзба – деймін балама,
Өснегің қандай ғажап, жан ана!
Тал-теректі тамырынан қиятын,
Тас жүректер әлі де көп арада...
Бұзба! – дейді аспан түгел, жер түгел!
Сол отініші анамды еске келтірер.
Анам болып ұлы Отаным сойлейді,
Бұзылмасын дүние түгел, Жер түгел.*

Халқымыздың ерекше қастерлеп, талай ғасырлар бойы аялаған, қамкорлық жасап келген табиғат байстығының бір тобы – өсімдіктер әлемі. Өсімдік ішсе – тамак, кисе – киім, саялы аспан. Күнделікті каружарак, малына өріс, өзіне коныс болған. Осыған орай, халқымыздың өсімдікті аялағандығы, оны корғай билгендігі жөнінде үлгі боларлық асыл мұралар халық арасында кенінен таралған. «Көлдің көркі – құрак, таудың көркі – бұлак», «Ер – елдің көркі, орман, тоғай – жердің көркі», «Орман – ел дәүлеті, жер сәүлеті»,

«Сулы жер – нұлы жер», «Бағбан болсан, бак өсір, балам деп тағы өсір», «Бір ағаш кессен, он ағаш отырғыз», «Атаңнан мал қалғанша, тал қалсын», «Арманымен – ел сұлу, орманымен – жер сұлу», «Бабалары еккен шынарды балалары саялайды», «Ағаш ексен аяла, басында болар сая бақ», «Мын шыбық шаншып өсірсөн, халқына орман салғанын. Халқына орман салғанын, өзіне қорған салғаның», «Орман кеп болса, олжан көп», «Коранда малын болсын, көшінде талың болсын: мал аяғын, тал таяғын», «Өрісіне қарай мал өсер, өзеніне қарай тал өсер», «Ермен жеген ер өлмес», «Ермен – жанға дәрмен», «Андыш жеген ат өлмес», «Дана көптен шығады, дәрі шөптен шығады», т.б.

Коркыт атаниң артында қалған өсиет сөздерінде де: «Кара тауларын құламасын, саялы ағаш сынбасын, қанаттары қырқылмасын», – деген.

Ертедегі Байдалы ақын: «Биік тауға жараскан басындағы обасы, өзен-суға жараскан жағалай біткен коғасы», – деп табиғат көркін жырға қосқан. Ал Қашаған ақын орманның адам үшін маңызын ерекше толғаған:

*Жаңың сая табатын,
Орман болған бұл ағаш,
Корыққанда жалғызға,
Қорған болған бұл ағаш,
Нәсін болған бұл ағаш.
Бесік болған бұл ағаш,
Найзасына батырдың
Сапта болған бұл ағаш.
Каріп пenen қасірге,
Куат болған бұл ағаш.*

Халқымызға талай ғасырлар бойы қорған болған орманды халық «қара орманым» деп кастерлеп келген. Дәл осындей сезімді ақын Ахметжан Нұртазиннің мына жыр жолдары айғақтай түседі.

*...Кінген келешектей оқалы орман,
Гүлді оңір жанға сая, малға қорған.
Бабамыз бауырында малын бағып,
Үи салып, құрық алып, уық жонған...
Осында табиғаттың бар асылы,
Көркейген келбетімен дала сыны.
Ақ қайын, жасыл желек қарагайлар,
Секілді-ау көзіміздің қарашығы.*

Халқымыздың табиғатпен етene туыстығы, оны аялай билгендігі, тіпті бесік жырында айтылатын әлдінен құлакка әбден сініп қалғандығы «қөлге біткен құрағым, аспандағы жұлдызыым, мандайдағы құндызыым» деген табиғи теңеулерден де анық көрінеді. «Өркенін ессін, көсеген көгерсін» деген ак тілекті сөздер де өсімдік әлемімен тікелей үндесіп жатыр. «Бұтакты сындырма», «гүлді үзбе», «көкті таптама» деген сөздер бала санасына жас кезінен сініп өседі. Ертедегі табиғат жайындағы нақыл сөздер, өнегелі өсиеттер жырау мен ақындар жырындағы ойлы пікірлер-экологиялық тәрбие беруде және жастардың экологиялық мәдениетін қалыптастыруда өте құнды құрал.

*Тұған жерді сую — парыз,
Сую үшін білу — парыз,
Касиетін үғу — парыз,
Күзетінде тұру - парыз!..
Танымай отеміз бе киелі не?
Кырсығы білмestіктің тиерінде...
Ұрпағың даł болар ма ағаш таптай,
Кәдімгі домбыраның тиегіне.*

М. Әлімбаев

Әрбір адам Табиғат – Ана алдында мәңгі-баки қарыздар екенін ешқашан естен шығармауы тиіс.

Ақын И. Сапарбаевтың сөзімен айтсак:

*Арман болсын халық деген, ел деген,
Ешкім жолын бөгей алмас қолденең.
Тіршілікті талбесікше тербеген,
Қарыздармын қасиетті Жерге мен!*

Елдін бай болуы, құт-берекенін молдығы табиғатпен тікелей байланысты.

Табиғатты аялау, оған үнемі қамкорлық жасап отыру әрбір азаматтың адамгершілік борышы және парасатты парызы болмак. Оймызды корытындылай келе, сөзімізді Міржақып Дулатовтың мына жыр жолдарымен аяқтағымыз келеді:

*Тамаша аспан менен жері қандай,
Зенғір тау, дария шалқар көлі қандай.
Орман, тоғай, гүлденген бақшалары,
Пайдаланған бұлармен елі қандай.*

Алматы облысы,
Карасай ауданы,
Аюжар ауылы.

ГЕОГРАФИЯ ЖӘНЕ ҚОҒАМНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТІ

**БУЛАМБАЕВ Ж.А.,
Абай атындағы ҚазҰПУ**
**«Жаратылыстану» мамандықтары кафедрасының
профессоры,**
**УВАЛИЕВ Т.О.,
«Елтану» кафедрасының доценті,
СЫДЫҚОВА М.М.,
«6N0116 - География» магистранты.**

Қоғам мен жеке тұлғанын қазіргі экономикалық мәдениеті, әрі осылардың мазмұны ғылымның аз зерттелген саласы болып калып отырған курделі де көп қырлы түсініктер болып табылады. Сондыктan атальыш макалада тек кана жас жеткіншектердің жеке басының географиялық мәдениетінін жалпы экономикалық тұрғыдағы құрамдас бөлігінің базалық негізі болып қызмет ете алатын әлеуметтік құндылықтар мен мінез-құлық, жүріс-тұрыс нормалары қарастырылады. Біздін түсінігімізде экономикалық мәдениеттің өзі адамдар мен тұтастай алғанда қоғамның тіршілік әрекеттерінің экономикалық, әлеуметтік және өзіндік адами мазмұнын көрсететін және экономикалық білімнің мазмұнына инкорпорациялана, енгізіле алатын материалдық және рухани құндылықтарды енгізеді. Зерттеу аясын, такырыбын ескерс отырып, материалдық құндылықтарға осынын даму деңгейі енбектің ауданараптық және облысаралық бөліну дәрежесін көрсететін, ал интеграциялық процестерінің экономикалық негізі қалыптасып келе жаткан жалпы қазақстандық нарық болып табылатын, Казахстан Республикасының шаруашылығын жаткызу керек. Қазақстан құрамындағы әрбір облыс шаруашылығының дамуы, олардың аймактық ерекшеліктерін ескере отырып, экономикалық және әлеуметтік дербестік жағдайларында жүзеге асырылып отыр.

Экономикалық мәдениеттің рухани құндылықтарына біз мектеп оқушыларының экономикалық санасезімінің дүниетанымдық ядросын құрауға тиісті ғылыми теорияларды, идеялар мен түсініктерді жаткызамыз. Рухани құндылықтар жүйесіндегі аса маңызды орынды жалпыадамдық маңызы бар елшін және тұтастай алғанда әлемнің қазіргі экономикасы осының негізінде құрылып отырған нарыктың шаруашылық теориясы, сонымен катар әлеуметтік-

жауапты қәсіпкерлік концепциясы алып отыр. Экономикалық мәдениеттің материалдық және рухани құндылықтары өзара тығыз байланысты және жүріс-тұрыс, мінез-құлық нормаларын қалыптастыру үшін негіз болып қызмет аткарады. Біздін зерттеуімізде өнім өндіруші, яғни қәсіпкер мен тұтынушының қоғамдық өмірдің экономикалық, саяси және рухани салаларындағы экономикалық жүріс-тұрыс, мінез-құлқының нормалары қарастырылады. Қоғамның экономикалық өміріндегі жүріс-тұрыс, мінез-құлық нормалары нарықтағы негізгі әрекет жасауши тұлғалардың – сатушы мен сатып алушының катынастарын реттеп отырады. Осы нормалар қоғамда қабылданған құндылықтар мен идеалдарға қатысты бағынышты, инструменталдық функция орындаиды. Өндіруші мен тұтынушының қоғам өміріндегі практикалық іс-әрекеттің бекітілген деңгейін, сонымен катар әр түрлі табиғи және әлеуметтік-экономикалық жағдайдарға жүріс-тұрыс, мінез-құлық стереотипін көрсететіндіктен, олардың мазмұны бағалау сипатына ие болып келеді. Аталған зерттеуде жеке бас мәдениеттің қалыптастыру процесі окуптылардың орта мектептің 8-9 сыныптарында отандық, яғни Қазақстан географиясын зерделеуі, оқып-булу кезіндегі оку және практикалық әрекет жасау барысында жүзеге асырылатын оқыту-үйрету процесі ретінде қарастырылады.

Казіргі географияны тек ғылым ғана емес, сонымен катар мәдениет ретінде де қарастырған жән. Географияның ғылыми-әдістемелік негізі болып табиғат пен қоғамның өзара әрекеттесу концепциясы табылады. Оның мәнісі қоғам дамуының әрбір кезеңіне табиғи органды пайдаланудың белгілі бір сипаты сәйкес келетіндігінен тұрады. Өзара әрекеттесудің нысандардың бір біріне әсер ету процестерін, олардың өзара байланыстырылғын және бір нысанның екіншісін тудыруын көрсететіндігі белгілі. Табиғат пен қоғамның өзара әрекеттесуінде жетекші роль қоғамға тиесілі, дәл сол кезде табиғат оның тіршілік етуінің географиялық негізі мен қажетті шарты болып табылады. Өзімізге белгілі, В.И.Вернадский биосфераның жаңа күйге – осының кезінде адамның саналы қызметі, әрекеті оның дамуының анықтауши факторы бола бастайтын ноосфераға көшүі

туралы идеяны алға тартқан болатын. Ол ноосфераны биосфера мен қоғамның өзара әрекеттесуі кезінде пайда болатын, осы үшін табиғат зандарының ойлау зандарымен және қоғамның әлеуметтік-экономикалық зандарымен тығыз өзара байланыс тән болып келетін, ұйымдастырылтын сапалық түрғыдан жана түрі ретінде қарастырған болатын. Осы зандарды танып-біле және техниканы жетілдіре отырып, адам ғылымның мазмұнын кенейтіп және терендеп, оның табиғи және қоғамдық процестердің өрбүйнеге әсерін арттырып қана коймай, табигат пен қоғамға құндылық қатынастын жана түрін де қалыптастырады. Осылайша, Вернадскийдің ілімі, бір жағынан, география ғылымдары жүйесінің мазмұнына және әсіресе жалпыгеографиялық ядроны құру процесіне айтартытай әсерін тигізеді, ал екінші жағынан, географиялық білім арқылы жеке бас мәдениетінін қалыптасуына әсер етеді. Осыған байланысты табиғат пен қоғамның өзара әрекеттесуін ашуға ноосфералық тәсіл, амалды қолданатын қазіргі географиялық ғылым ғылыми білімнің объективті-занды дамуының қажетті нәтижесі ғана емес, жеке тұлғаның мәдени потенциалын құрт арттыра түсетін білім беру феномені де болып табылады. Сондыктан география, ғылым мен мәдениет ретінде, оның экономикалық қырларын коса отырыш, отандық ноосфералық географияның мектеп курсының мазмұнын интеграциялық негіздес қалыптастырудын аса маңызды қөзі болып табылады. География ғылымының Қазақстан географиясын оқыту кезінде мектеп оқушыларының экономикалық білімінің базалық негізdemесі болып қызмет ететін аспектілерін қарастырайық. Біздің пікірімізше, экономикалық білім беру барысындағы географиялық зерделеудін негізгі тақырыбы, аясы болып, табигат пен адамның өзара әрекеттесу түрлерінің бірі ретінде, адамның енбек әрекеті, қызметі болып табылады. Дәл сол уақытта зерттеу нысаны болып осындай өзара әрекеттесудің ең ірі таксондары ретінде географиялық жүйелер (геожүйелер) қызмет аткарады.

Ноосфералық амал-тәсілді қолдана отырып, қазіргі географияда енбек процесі осының барысында алуан түрлі функциялар жүзеге асырылатын, табиғат пен қоғамның басқарылатын өзара әрекеттесуі ретінде қарастырады. Әдетте, адамның енбек қызметінін, іс-әрекетінің «механизмінде» екі буын: табиғатты пайдаланудан көрініс табатын табиғи және өндірісті орналастыру мен халықты жайғастырудан көрініс

табатын қоғамдық буындар бөліп көрсетіледі. Бұл сонымен катар қазіргі геожүйелердің косарланған сапалық анықтылыққа ие болуымен де байланысты болып келеді: табиғи материя ретінде олар табиғат зандары бойынша өмір сүреді, ал олардың әлеуметтік манзызы бар нысандар ретінде «екінші өмірі» қоғам дамуының зандарымен анықталады. Ғалым-географтардың «геожүйе» түсінігін Жердің бетінде қалыптастан алуан түрлі аумактық кешендерді – табиғи, әлеуметтік, табиғи-әлеуметтік, экологиялық-әлеуметтік-экономикалық кешендерді белгілеу үшін қолданатындығын атап откөніміз жөн болады. Біздің зерттеуімізде геожүйе осында белгілі бір аумактық қамтыған табиғи және қоғамдық жүйелер үйлесімін тапкан жалпыгеографиялық кешен ретінде қарастырады. Осындай құрылымдардың тұтастығы шаруашылық, халық және табиғат арасындағы тікелей, кері және түрлендірілген байланыстарға жөн сілтеудің көмегімен анықталады.

Жалпы географияны, оның ішінде отандық географияны оқыткан кездегі экономикалық білім берудің мазмұнының ғылыми-теориялық негізі болып, табиғат пен қоғамның өзара әрекеттесу концепциясының құрамлас бөлігі болып табылатын экодаму идеясы қызмет етеді. Қазіргі географиялық әдебиеттерде кезінде «интенсивтік даму» деген ұғымды алмастыруға сәйкестік те қолданылуда. Ғылымда экодаму қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуының экологиялық шектеулерді (аталған тарихи сәт үшін) ескеретін және өмір ортасы ресурстарын байытуға бағытталған (немесе олай болмағанда әлсіретуге, тауысуға бағытталмаған) сапалық түрғыдан жана түрі ретінде анықталады. Өзімізге белгілі, ғылым әлемнің географиялық көрінісінің негізінде жатқан білімдер жиынтығы ғана емес, жана білім алу жөніндегі іс-әрекет те болып габылады. Қазіргі ғылым географиялық әрекеттің өзара тығыз байланысқан алуан түрлі амалдарымен каруланған. Іс-әрекет, қызметтің тарихи дәстүрлі түрлері жекелеген қурамдас бөліктерді де, геожүйені тұтастай да географиялық бакылаулар, сонымен катар суреттеулер мен сипаттаулар болып табылады. Географиялық үлгілеу, олардың үлгілерін құрастырып түрғызу және зерттеу арқылы нақтылы географиялық жүйелердің құрылышын, қызмет аткаруын, даму динамикасын зерттеу болып табылады. Біздің зерттеуіміз үшін географиялық жүйенің әр түрлі құрамдас бөліктері арасындағы тұракты өзара

байланыстарды зерттеу тәсілі болып қызмет атқаратын, кеңістікте өзара әрекеттесудің жалпы үлгілері ерекше қызықты болып келеді. Үлгінің өзін ғана емес, олардың жүйелерін енгізетіндіктен, іс жүзінде олар күрделі, интегралды болып табылады. Географиялық жобалау өзіне, негізінен алғанда, табиғатты корғау максатындағы да, табиғи-шаруашылық пайдаланудағы да аумакты ұтымды ұйымдастыру жобаларын құрастыруды енгізеді. Географиялық іс-әрекеттің баяндалған түрлері бір бірінен жүзеге асырылатын іс-әрекеттің мазмұны бойынша да, сипаты бойынша да ерекшеленеді. Алайда олардың арасындағы ұқсастық кез келген іс-әрекеттің ақырғы кезеңі географиялық бағалау болып табылатындығынан тұрады. «Табиғат-коғам» жүйесін зерттеген кезде ол әркашан да бағаланып отырған нысан, мысалы, белгілі бір таксонометриялық дәрежедегі геожүйе мен бағалау субъекті – адамның іс-әрекеттің түрі мен формасы арасындағы қатынасты білдіреді. Әдетте бағалау табиғат пен қоғамның өзара әрекеттесуінің танып білінген объективті заңдылықтарына негізделеді. Сонымен біз, географиялық іс-әрекеттің Казахстан географиясын оқыткан кезде мектептің экономикалық білім беруінің мазмұнына инкорпорациялана алатын ғылыми білімдерін және түрлерін анықтадық.

Алайда география – бұл ғылым ғана емес, оның негізгі өзегі табиғатка, қоғамға және олардың өзара әрекеттесуіне құндылықпен карау болып табылатын мәдениет те. Казіргі қоғамың, мәдениет пен жеке тұлғаның мәнінің біз қабылдаған түсінігіне сәйкес, географиялық мәдениет өзара байланыскан екі құрамдас бөлік: географиялық мәдениеттің өзі мен оны өндіру процесі түрінде көрсетіле алады. Аталған зерттеуде отандық географияны зерделеп, оқып отырған жасөспірімнің жеке басының географиялық мәдениеттің пәндік-экономикалық құрамдас бөлігінің базалық негіздемесі болып қызмет етеге алатын әлеуметтік құндылықтар мен нормалар ғана бөліп көрсетіледі. Географиялық мәдениеттің өзі адамның географиялық ортадағы творчестволық қызметтің, іс-әрекеттің тақырып ететін әлеуметтік құндылықтар мен нормалар жүйесі болып табылады. Біздін көз-карасымыз бойынша, материалдық құндылықтарға ен алдымен адами қоғам үшін максатқалайыкты құрылым мен функционалдық қасиеттерге ие болып келетін мәдени ландшафттарды жаткызған жөн болады.

Сонымен бірге мәдениеттің аса маңызды бөлігін адам корғайтын, биосфералық және табиғи қорыктар, үлттық парктер мен табиғат ескерткіштері және т.б. түріндегі табиғи ландшафттар құрайды. Географиялық мәдениеттің рухани құндылықтарына адамның әлеуметтік-экономикалық дамуы мен экологиялық қауіпсіздігінің өзара байланысын көрсететін, қоғамның экологиялық дамуының ғылыми идеясы жатады. Алайда рухани құндылықтар өзіне ғылыми дүниетанымды ғана емес, адамның үлттық дүниеге көзкарас жынтығынан және дүниені кабылдаудан көрініс табатын құнделікті тіршілік әрекеттің тәжірибесі де. Осындай тәжірибе өзіндік және білімнің өзге түрлеріне танылмайтын, негізінде әлемнің белгілі бір көрініс жатқан білім болып қызмет аткарады. Онда табиғат адамның «үйі». ал адам үйдің «кожайыны» ретінде көрініс табады. Сондықтан экологиялық-әлеуметтік-мәдени популяция болып келетін этиностиң дамуы, табиғат пен адамның озара қатынастарының этикасын қоса отырып, өзіндік үлттық мәдениеттің қалыптасуына алып келеді. Онда әлеуметтік танылғаның тіршілік әрекеттің биосфералық принциптерінің негізінде құрылған элементтері бекітілген. Осындай құндылықтарға халықтық агромәдениет, метеорология, сәулет өнері және көп ғасырлық ұжымдық тәжірибелін өнімі болып табылатын өзге де халық ғылымдары жатады. Рухани құндылықтардан өзге, қоғамның дамуы барысында халықтардың творчестволық іс-әрекеттімен жасалған және жасалып жатқан материалдық үлттық құндылықтардың маңызы зор.

Географиялық мәдениеттің материалдық және рухани құндылықтары өзара тығыз байланыскан және мектеп оқушысының географияны окуы барысында білімінің қалыптасуының, бағыт-бағдары мен тәжірибесінің қалыптасуының қажетті негізін құрайды. Географиялық ортадағы жүріс-тұрыс, мінез-құлық нормалары «табиғат-адам-коғам» жүйесіндегі қатынастарды реттейді. Экономика саласындағы жүріс-тұрыс, мінез-құлық нормасы табиғат пен қоғамның басқарылатын өзара әрекеттесуі ретіндегі саналы енбек қызметі болып табылады. Адамның қоғамның саяси өміріндегі қоғамдық ұстанымының көрсеткіші болып өмір сүру ортасын жақсартуға бағытталған табиғатты корғау қозғалысына («жасылдар» қозғалысы) қатысуы (немесе жәрдем көрсетуі) жатады. Мәселен, еліміздегі «Жасыл желек»

бағдарламасына мектеп оқушыларының көнінен қатыстырылуы. Рухани саладағы жүріс-тұрыс, мінез-құлық нормасы болып өкү немесе өзіне-өзі білім беру барысында ноосфералық ойлау принциптерін белсенді менгеру табылады. Біздін еліміздің қоғамдық өмірінің жанаруы адамның күнделікті өмірінде және қызметінде әлеуметтік нормалардың орындалуының объективтік жағдайларының қалыптасуына алып келеді. Корыта келгенде, аталмыш макалада ғылым мен мәдениет, әрі мектеп оқушысының жеке тұлғасы мен қоғамның экономикалық мәдениетін мазмұндық жағынан қалыптастыру көздері ретіндегі география, оның ішінде Қазақстан географиясы оқыту процесі барысында оқушылардың экономикалық білімінін құрамы мен құрылымын анықтайтынын біз жоғарыда баянлаптаған факторлар негізінде саралады. Осылайша біздін зерттеуімізде жеке тұлғаның географиялық мәдениетін қалыптастыру мектеп оқушыларының оку

және практикалық іс-әрекеті барысында жүзеге асырылатын процесс ретінде қарастырылады.

Әдебиеттер:

1. Карпеков К.Д, Бейсенова Э.С. Қазақстанның физикалық географиясы // 8-сыныпқа арналған оқулық. – Алматы, «Атамұра», 2008.

2. Ахметов Е., Карменова Н., Карабаева Ш., Асубаев Б. Қазақстанның экономикалық және әлеуметтік географиясы // 9-сыныпқа арналған оқулық. – Алматы, «Мектеп», 2009.

3. Саипов А.А., Увалиев Т.О. Жаһандану кезеңінде әкүшілардың экономикалық білімін қалыптастыру // Вестник КазНПУ им. Абая. – Серия «Педагогические науки». 2009, № 4 (24). – С. 92-97.

4. Увалиев Т.О., Тургумбекова Н.М. «География» мамандығы қосымша мамандандыру және экономикалық білімді қалыптастыру мәселелері // Вестник КазНПУ им. Абая. – Серия «Естественно-географические науки». 2009, № 4 (22). – С. 43-46.

Алматы қаласы.

Aшық сабак

МАТЕРИКТЕР, МҰХИТТАР, АУА, СУ ҚАБЫҚТАРЫ

САЛИТОВА С.О.,

№7 орта мектептін география пәні мұғалімі.

Оқушылардың откен тақырыптарда алған білімдерін тексеру, пысықтау, үйге алдын-ала шығарма жазу, жұмбак, макал-мәтел беріп, балалардың логикалық ойлау қабілетін, есте сактау қабілетін дамыту максатымен откен сабакта оларды шашшандыққа және сабакқа қызығушылығын арттыру, тәрбиелеу көзделді.

Сабактың типі: жарыс сабак.

Көрнекілігі: дүниежүзінің саяси картасы, Қазақстанның картасы, минералдар коллекциясы.

Сабактың барысы:

1. Ұйымдастыру кезеңі. Оқушыларды топталып тырығызу, топ капитанын белгілеу.

II. Жарыс барысы

1. Әр топтан 1 оқушы: шығады, қарсы топ картадан 10 географиялық атауды жасасырады. (әр жауапқа 1 үпай)

2. Әр топтан 3 оқушы шығып, тапсырма алады. Дүние бөліктерінін аты қандай мағына білдіреді?

1. Африка 4. Америка

2. Азия	5. Австралия
3. Европа	6. Антарктида
3. Екі топқа созжұмбақ беріледі. (Оқушылар шешеберді, жауабы сонынан тексеріледі) .	

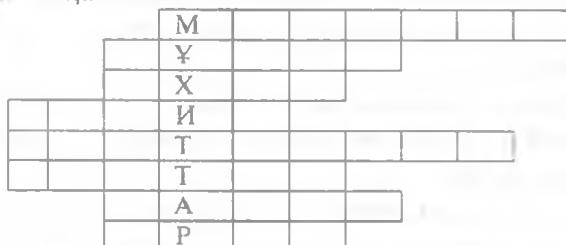
I-топқа

	M			
A				
T				
E				
R				
I				
K				

Сұраптар:

- Х. Колумб ашқан дүние бөлігі. (Америка)
- Ен биік тау орналасқан материк. (Евразия)
- Қалталы кенгуру қай материкте мекендейді? (Австралия)
- Материктің тенізге сұғына еніп жатқан бөлігінде аталауды? (Түбек)
- Ен суық материк. (Антарктида)
- Тянь-Шань тауы қай дүние бөлігінде орналасқан? (Азия)
- Сахара шөлі орналасқан материк? (Африка)

2-топқа

Сұрақтар:

1. Атлант мұхитындағы шығанак. (Мексика)
2. Солтүстік ... мұхит. (Мұзды)
3. Тынық мұхитының теңізі. (Охот)
4. Оңтүстік Американың солтүстігіндегі теңіз. (Кариб)
5. Солтүстік Мұзды мұхитының теңізі. (Лаптевтер)
6. Атлант мұхитының теңізі. (Балтық)
7. Тынық мұхитының теңізі. (Жапон)
8. Үнді мұхитының теңізі. (Араб)
4. Эртөптың капитандары шығып, 10 сұраққа тез жауап береді

1-топқа

1. Жердің су кабығы.
2. Ең кіші материк.
3. Ең ұзын өзен.
4. Ең үлкен арал.
5. Ауаның 78% құрайтын газ.
6. Бор, әктас қандай тау жынысы.
7. Ең биік тау.
8. Жердің беткі құнарлы қабаты.
9. Астана қаласы қай өзеннің бойында?
10. Карагандыда не өндіріледі?

2-топқа

1. Жердің ауа кабығы.
2. Ең үлкен материк.
3. Ең терен көл.
4. Ең үлкен теңіз.
5. Ауаның 21% құрайтын газ.
6. Гранит қандай тау жынысы?
7. ҚР-ның ең ірі өзені.
8. Топырактану ғылымының негізін салушы кім?
9. Алматы қай таудың етегінде орналаскан?
10. Жезқазғанда не өндіріледі?
5. "Күлиялы кесте". Эр топ сұрақты өзі таңдайды, жауап бере алмаса, қарсы топ жауап беріп, үпай алады.

	10	20	30	40
I. Материктер Дүние бөліктері	1	1	1	1
II. Мұхиттар Теніздер	2	2	2	2
III. Ауа. Су	3	3	3	3
IV. Тау жыныстары Топырақ	4	4	4	4

Жасырылған сұрақтар:

- 10 (1) - Қазақстан қай материкте орналаскан?
- 10 (2) - Канша теңіз бар?
- 10 (3) - Ауа қандай газдардан тұрады?
- 10 (4) - Тау жыныстары қандай топқа бөлінеді?
- 20 (1) - Дүние бөліктері дегеніміз не?
- 20 (2) - Теңіз дегеніміз не?
- 20 (3) - Гидросфера қандай бөліктерден тұрады?
- 20 (4) - Гумус дегеніміз не? Ол қалай пайда болады?
- 30 (1) - Антарктида материгін неге мұз басып жатыр?
- 30 (2) - Картадан Атлант мұхитының теңіздерін, шығанактарын көрсөт?
- 30 (3) - Адам денесінің қанша % су құрайды?
- 30 (4) - Картадан мұнай өндірілетін жерлерді көрсөт.
- 40 (1) - Кай материк ен ыстық және неге ыстық?
- 40 (2) - Арал мен Каспий теңізі шын мәнінде не?
- 40 (3) - Формулаларды оқы, ненін формулалары? O_2 , H_2O , CO_2 , N.
- 40 (4) - Метаморфты тау жыныстары дегеніміз не? Оған не жатады?

Екі топтан екі бала шығады, көздері байланып калаған материгінің формасын тактаға салады. (5)

6. **Жұмбақ жасыру.** Топтар бір-біріне 3 жұмбактан жасырады.

7. **Тақырып қорғау.** 1-топка "Ауаның тіршілік үшін маңызы және оны ластанудан қорғау" тақырыбы бойынша шығарма берілген, соны оқиды.

2-топтың тақырыбы: "Дүние жүзіндегі тіршілік үшін судың маңызы және суды ластанудан қорғау" (5)

8. **Мақал-мәтеддер айту.** (5-тен)

Әр тапсырма бағаланып, үнай санын анықтау, женимпаз команданы құттықтау, бағаларын кою.

Алматы облысы,
Капшагай қаласы,
Кербұлак ауылы.

ЖЕЛ

МЫРЗАХМЕТОВА Ф.,
география пәнінің мұғалімі.

Окушылардың жел туралы білімдерін толықтыру, қызығушылықтарын арттыру, желдін пайда болу себептерін алдынғы сабактарда алған білімдеріне сүйене отырып окушылардың өздерінен аныктату, ойлау кабілеттерін дамыту сабактың максаты болды.

Сабактың типі: аралас.

Көриекілігі: глобус, әр түрлі географиялық карталар, суреттер, желдеткіш.

Сабактың барысы:

I. Ұйымдастыру кезеңінде 5 минуттық бақылау жұмысы және ауызша тапсырма аттынаны айттылады.

II. Ұй тапсырмасын тексеру.

а) Бақылау жұмысы.

		Жауабы		
1	Тұман	1	2	3
2	Бұлт			
3	Атмосфератық жауын-шашын			

1. Жел калай пайда болады?
2. Көкжиектін кай жағынан сокқан жел қалай аталауды?

3. Желбағдар дегеніміз не?
4. Оның будак, кабат, шарбы деген түрлері бар.
5. Оның мөлшері 0-ден 10 балға дейін белгіленеді.
6. Жер бетіне түсегін ылғал.
ә) Карточкалар тарату.

III деңгейлік тапсырмалар.

Айлар	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Жауын-шашын	200	150	165	174	180	160	170	215	180	210	250	263

1-карточка.

Жылдық орташа жауын-шашын мөлшерін аныкта. Бұл жер бетінің кай белдеуіне сәйкес келеді?

2-карточка.

Жер шары бойынша муссонды желдер Евразияның кай мұхитына тән?

Бриз желі кай жерде соғатын жел?

3-карточка.

Евразияның оңтүстігіндегі бір ендікте жаткан Аравия түбегінде жауын шашын мөлшері өте аз да, Үндістан және Үндіқытай түбегінде мол. Себебі не? (бұл жерлердің табиғаты туралы кинофильмдерді естеріне түсіру)

4-карточка.

Жазықтарға қарағанда жауын-шашын тауларға не себепті мол түседі?

5-карточка.

Қандай бұлттар ұзак уақыт жауатын жанбыр береді?

6-карточка.

Күннің немесе Айдын коралану себебін түсіндір.

б) ауызша.

1. Жауын-шашын түрлерін атап, әрқайсынына сипаттама беру.

2. Жауын-шашынды өлшеу.

3. Жауын-шашынды есептеу.

4. Булану және буланушылық.

III. Жаңа сабак. Окушыларға дәптерлерін алып, бетіне жақындағы жетпүлерін сұраймын. Окушылар жел деп өздері-ак айтады, енді желдеткішті іске косамын. Окушыларға тағы сұрак коямын.

— Дәптерді желпігенде, желдеткішті қосқанда біз нені қозғап жатырмыз? (Ауаны)

— Сонымен жел дегеніміз не? (Ауаның қозғалысы)

Балаларға желдін ережесін окулықтан тапқызып, жазғызамын. Тактаға мына кестені сымамын, он жағы толтырылмайды. Енді әркелкі болу себебін окушылар оздері анықтап жазады.

	Әркелкі болу себебі
Ауа температуrasesы	Төсөнішке (кар, су, күм, шөп)
Ауа қысымы	Ауа температуrasesы

Енді тактаға "Желдін пайда болу себептері" деген жазу жазамын, төмендегі схеманы сымамын.

Ауа температуrasesы —> Ауа қысымы —> Жел

— Калай ойлайсындар, ауа жоғарғы қысымды жерден төменгі қысымды жерге қозғала ма? Әлде керісінше бола ма?

Тактаға бірнеше қысымды екі-екіден жазып қою керек. Мысалы, 750 мм 670 мм 650 мм 630 мм 660 мм 760 мм

Осы қысымға байланысты мынадай тәжірибе жасап желдін жоғарғы қысымнан төменгі қысымды аймакта соғатының дәлелдеу: шарға ауа үрлеп, онлағы ауаның тығыз орналасқанын, яғни қысым жоғары, ал кабинеттегі ауа қысымы шардағыдан төмен екендігін түсіндіріп, шардағы ауаны жіберу.

Жоғарыда жазылған цифрлардың арасына бағыттарын койбызу.

Желдін күші неге байланысты? (Аяқтың кысымына, кысым негұрлым әркелкі болса, жел де қатты соғады)

Жедік түрлери			
Бриз	Муссон	, Дауыл	Тұрақты
Бағытын	Бағытын		Жер бетіндегі
тәулігіне	жылына		қысым
2 рет	2 рет		белдеулеріне
өзгермеді	өзгермеді		байланысты

1. Бриз желін ауылымыздагы Қапшагай су коймасының мысалға алып түсіндіремін. Окушылар желдін күндіз судан жағаға, тунде жағадан суға соғатының айтады.

2. Муссон - Евразия материгінің шығысы мен онтүстік шығысында болатын жел екенін түсіндіремін, ал қыста, жазда қай бағытта соғатының окушылар анықтау кажет.

3. Кенеттен ауа қысымының өзгеруіне байланысты пайда болатын желдер дауыл немесе тайфун деп атадатының түсіндіру. Торнадо желі туралы ангімелек

4. Тұракты желдер жер бетіндегі атмосфералық қысым белдеулеріне байланысты пайда болатын желдер. Тұракты желдер туралы 7-сыныпта толық мағлімет алатындарын ескерту.

Желлін бағыты мен жылдамдығын анықтау.

1. Кабинетте отырып көкжиек бағыттарын анықтау.

— Қапшағай су қоймасы ауылымыздың қай жағында? (Онтустігінде. Басқа тұстары да осылайша)

— Біздің ауылымызға жел көбіне кай тұстан согады?

(Оңтүстік шығыстан, Шелек желі соғады).

— Жел күнде соға ма? Жылдамдығы, яғни күшіңімі бірдей бола ма? (Жел күнде сокпайды, күші де әр түрлі, кейде жел катты соғады, кейде самал жел соғады).

— Желдің бағыты мен жылдамдығын "Желбағар" деген куралмен өлшейді.

Сурет аркылы (болса құралды пайдаланып) құрылышымен таныстырыу. 4-5 қосымшадағы берілген өлшемдерді талдау.

Желдің күші 1-12 балға дейін өлшенеді.

Мысалы: жылдамдығы 1,11 -12 м/с

2,26-30 M/C

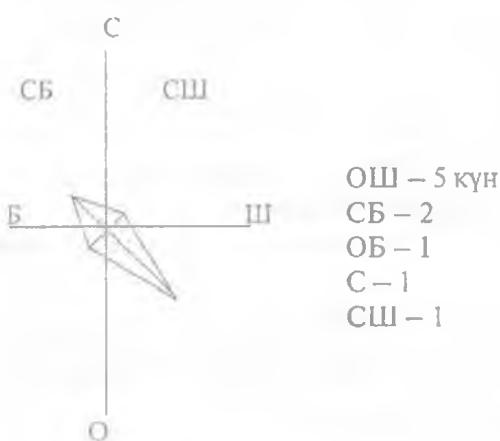
3,2 м/с деген цифрлардың мәнін түсіндіру үшін, окушыларға 1,2,3,4 м деген өлшемдерді мектеп биіктігін, ұзындығын пайдалана отырып, көз алдарына берілген ұзындықты шамалауға үйретемін.

1 мин- 60 сек болса, $60 \times 12\text{м} = 720\text{м}$. Сонда 1 минутта ая 720 м-ге ауысып отырады, ал 1 км канша болады?

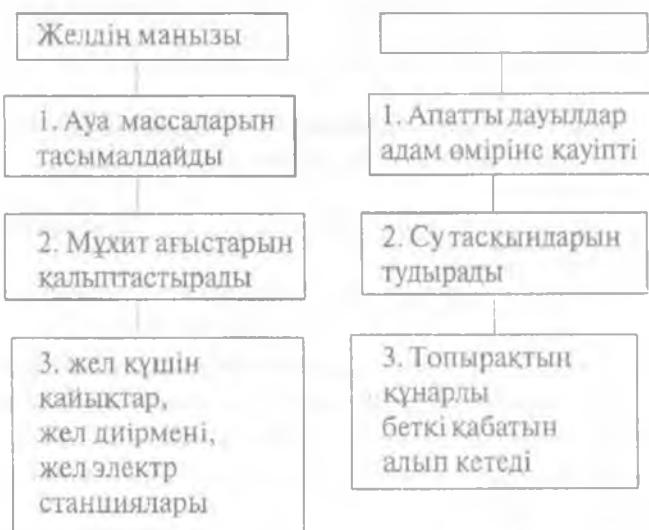
Железногі

Белгілі уақыт аралығында желдің қай бағытта сокканың көрсетеді. Окушыларға түсінікті болу үшін 10 күнді алды.

Кун	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Түс	О-III	ан	ан	ан	ОБ	С·Б	С·Б	С	ОИИ	ОИИ

Желді зерттеудін маңызы. Жел "көгілдір отын"

Окушыларға желдін манызы мен зиянын аныктатып, апatty дауылдардан сактану үшін алдын ала зерттеу жұмыстарын жүргізіп отыру қажеттігін түсіндіру.

Корытындылау.

1. Бүгінгі сабакка байланысты жана терміндерді атандар. "Бриз", "муссон", "торнадо", "желбағар", "жел өрнегі".

2. Окушылардың барлығын орындарынан түрфызып "Тұсбағар" ойынын ойнату.

3. Тактаға

$$\begin{array}{c} C \\ + \\ B \quad O \quad W \end{array}$$

окушылар жел өрнегін сымады. Мысалы, 1-окушы жел солтүстік батыстан сокканын белгісе, 2-окушы онтүстік шығыс т.б. осылайша 5-10 окушыны шығаруға болады.

V. Үйге тапсырма. Жел туралы түсінік.

Алматы облысы,
Райымбек ауданы,
Аксай ауылы.

ОНДҮСТІК АМЕРИКА МАТЕРИГІНІҢ ТАБИФАТ ЗОНАЛАРЫ

МҰФТАХОВА Н.,

Абай атындағы орта мектептің география пәні мұғалімі.

Сабактың мақсатында Онтүстік Американың табиғат кешендеріне сипаттама бере отырып, табиғат зоналарын сипаттау, Онтүстік Американың қайталанбас тіршілік дүниесін корғау және сактау шараларын түсіндіру барысында экологиялық тәрбие берумен бірге табиғат зоналарының таралу ерекшелігін бұрынғы білімдерін пайдаланып анықтау көзделді.

Сабак түрі: білімді қолдану сабағы.

Сабак әдісі: тренинг сабағы-дидактикалық ойындар.

Көрнекілігі: жарты шарлардың физикалық картасы, Онтүстік Американың физикалық картасы, атластар, картиналар жинағы.

Сабак жүрісі: I. Ұйымдастыру.

I. Ой қозғау. Тренинг сұраптар.

1. Материкті ашайық.

1-топ. Х. Колумб саяхаты туралы не білесіз?

2-топ. Америго Веспуччи саяхаты туралы.

3-топ. А. Гумбольдт, Вавилов саяхаттары туралы.

II. Климатын еске түсірейік.

I-тапсырма. Онтүстік Америка климатының калыптасуына әсер ететін себептерді сымба (схема) түрінде көрсетіндер.

2-тапсырма

1-топ. Экваторлық, субэкваторлық белдеуді сипатта.

2-топ. Тропиктік климаттық белдеуді сипатта.

3-топ. Коныржай белдеуді сипатта.

Саралтама

1. а) Жыл бойы температура 250 с-ден жогары жауын - шашын 1500-3000мм.

ә) Субэкваторлық климаттық белдеу жазда ылғалды экваторлық, кыста құрғак тропиктік ауа массаларының ықпалында болады. Бразилия үстіртінің солтүстік шығысында жылына жауын-шашын 250мм төмөндейді.

2. Ла-Плата ойпатының солтүстігі ішкі жазықтарды алып жатыр.

Тропиктік белдеу: а) тропиктік ылғалды (Бразилия солт-шығыс)

ә) тропиктік шөл (Атакама шөлі)

1. Коныржай климаттық белдеу

- а) коныржай климаттық
ә) коныржай төңіздік

III. Оңтүстік Американың табиғат зоналары

"Референт" оқыту ойыны арқылы материктін табиғат зоналарымен танысамыз.

I. Зоналармен танысу үшін табиғат зоналарын сипаттайтын тірек сыйбасын сыйайык.

1-топ. Анд тауларындағы биіктік белдеу.

2-топ. Үлгілі орман белдеуінде Атакама шөлі жатыр.

3-топ. Саванналар мен сирек ормандар.

Жана ұғымдар

1) "Сельвас" — португал тілінен аударғанда "орман" деген сөз.

2) Саванна — биік шөп жамылғысы басым болатын, сирек аласа ағаштар мен бұталар зонасы.

3) Ориноко ойпатында саванна - "льянос" — испан тілінен аударғанда жазық, Бразилияда "компос" — португал тілінде "жазық" деген ұғым білдіреді.

IV. Логикалық тест

1. Оңтүстік Американың жер көлемі (18,3 млн км²)

2. Анхель сарқырамасы қай өзенде? (Ориноко биіктігі 1054м)

3. Оңтүстік Америкадағы орман. ("Сельвас")

4. Оңтүстік Американың шығыстағы шеткі нүктесі. (Кабу - Бранку)

5. Оңтүстік Американың ең биік нүктесі. (Аконкагуан 6990м)

6. Амазонка өзеніндегі ірі гүл. (Виктория - регия)

7. Сельвадағы шоколад ағашы. (Какао)

8. Оңтүстік Америкадағы кішкене құс. (Колибри)

9. Амазонка суындағы жыртқыш балық. (Пиранья)

10. Анд тауындағы түйе тұқымдастар жануар. (Лама)

V. Географиялық диктант

Кешендер

1. Амазонка ойпаты 2,3

2. Бразилия қыраты және Пампа - 17, 8

3. Анд таулары - 4, 5, 6, 9, 10

1. Бұл табиғат кешені субэкватор, тропиктік, субтропиктік белдеу арасында орналаскан.

2. Аяу райы жыл бойы бір калыпты.

3. Табиғат белдеуі экваторлық және экваторлық үлгілі орман белдеуінде орналаскан.

4. Бұл табиғат кешенінде Атакама шөлі жатыр.

5. Жыл ішінде 200 күн жанбыр жауады. Жалпак жапырақты және аралас ормандарда үлкен ағаштар, мүктегер өседі.

6. Бұл аймақ қалайыға, мыска, тұсті металға бай.

7. Климаты қысы құрғак, жазы үлгілі орман белдеуінде орналаскан.

8. Көп белгілінде плантациялар орналаскан.

9. Бұл жерлерде мекендейтін жануарлар-лама, жыртқыш құс, кондар.

10. Бұнда ең биіктегі Титикака көлі орналаскан.

Сергіту ойыны "Кім тапқыш". Картадан номенклатура жасыру.

Топ жетекшілеріне сұраптар койылады.

1-топ

1) Ең биік сарқырама — Анхель

2) Ең терен көл — Байкал

3) Ең кішкентай құс — Колибри

4) Ең жылы ағыс — Гольфстрин

2-топ

1. Ең биік тау — Гималай

2. Ең үлкен көл — Кампий

3. Ең сұы мол өзен — Амазонка

4. Дүниежүзін айналып шықкан саяхатшы — Магеллан

3-топ

1. Ең үлкен мұхит — Тынық

2. Ең үлкен материк — Еуразия

3. Ең биікте орналаскан көл — Титикака

4. Ең үлкен арал — Гренландия

VI. Корыту. З топ окушылары кезекпен өлен оқиды.

Оңтүстік Америка материгімен танысқанда материк туралы не білдік?

Окушылар жауабын тыңдал, белсенділіктерін бағалау.

Атырау облысы,

Құрманғазы ауданы,

Ганюшкин елдімекені.

САРЫАРҚА ОРОНИМІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ ТАРИХИ-ГЕОГРАФИЯЛЫҚ АСТАРЛАРЫ

САПАРОВ К.Т.

С.Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік
университетіндегі доценті, г.ғ.к.

Сарыарқа жері сөз болса көз алдымызға мидай жазық дала, төбелі шокылары, аласа тауларымен ерекшеленген шежірелі Ұлытау, Каркаралы, табиғаты олендерде жырланған Көкшетау, Баянауыл елестейді. Павлодар облысының онтүстік-батыс бөлігі аласа таулы, ұсақ шокылы төбелермен ажыратылатын Баянауыл, Қызылтау таулары Қазақстанның ең ірі орографиялық нысаны Сарыарқаға сұғына еніп жатыр [1].

Арканың шығыстағы шекарасы Балқаш көлінің солтүстік шығыс шетінен Шаған, Аяғөз өзендерінің және Ханшығыс, Шыңғыстау жоталарына дейін, батыстан шығыска қарай 1200 км-ге созылып жатыр. Ені батысында 900 км, шығысында 400 км. Ауданы 1 млн. шаршы шакырымға жуық. Караганды, Ақмола облыстарымен бірге Павлодар, Шығыс Қазақстан облыстарының аздаған бөлігін қамтиды. Ұлан байтак кыратты жазық дала мағынасына саяшы [2].

Сарыарқаның көне, яғни ортағасырлық формасы Арқа екенін тарихи деректер дәлелдей отыр. Сарыарқа даласы ежелден мал шаруашылығымен айналысуға қолайлы, құтты жер болған. “Сарыарқа, жұттың емес, құттың жері” деп бекер айттылмаған. С.Мұқановтың “Халық мұрасы” кітабында: “Қазақ даласының батысында Мұғалжар тауынан басталып, Сары Арканы қуалай отырып, аяғы Батыс Сібірге тірелетін кең өлкедес жылқы малы көп өсірілген” деген деректерді кездестіруге болады. “Арқа” сөзі орографиялық термин ретінде, одан кейін топоним ретінде өте ертеде пайда болған. Парсы тіліндес жазылған (XV ғасыр) “Түркілер шежіресі” (шадж-арат ал-атрак) деген еңбекте “Арқа Дешті Қыпшак елінде” деген сөздер кездеседі [3]. Қазақтың көне Арқасы шығыста Тарбағатай Алтай сілемдерінен бастап, батыстағы Онтүстік Орал, Ор өзені, Мұғалжар жотасына дейінгі Құрбанғали Халид “Таурих-и-Хамса - и- Ширхи” (шығыстың бес каласының тарихы. Қазан, 1910 ж.)

сөзімен айтсак, ұзындығы 2500 км-ден астам ұланғайыр аймақты құрап, Онтүстік Арқа, Солтүстік Арқа, сонымен қатар олар өзара тау елі және ой елі деп те аталады [4]. Кейбір деректерде тіпті коне Арқа жайық пен Еділ атыралтарына жеткен дейді, бірақ бұл кейінірек колданылған жалпылама ұғымға саяды. Құрбанғали Халидтің енбегінде Ор Арканың ең батыстағы өзені деп көрсетіледі [5]. Сонымен қатар Ұлken Арканың өзі «Он Арқа», «Сол Арқа» деген пікірлер де тарихи деректерде корініс тапқан. Кейде “Арқа” атауының тарихи мәні – “артымыздағы ел”, арт жакта орналасқан жүрт мағынасында айтылады. “Арқа” тұлғасы түркі-монгол, тунгус-маньчжур тобындағы тілдерде солтүстік, батыс ұғымын қалыптастырады [6].

Казактың “Арқа (Сарыарқа)” ұғымы геологиялық немесе географиялық тәртіпке негізделмеген, ежелден коныс тепкен көшпелілердің бағдар нәтижесінде қалыптасқан тарихи ұғым ретінде қарастыруды жөн көрдік. Геолог Г.Ц. Медоев “Арқа” атауы “тау”, “жота” деген түсініктен шықкан деп пайымдал, бұған Казақтың катпарлы өлкесімен шектелген аласа таулы аймақты (Орталық Қазақстан бөлігі) жатқызады және оған Бетпакдағы Солтүстіктегі орманды далалы өлкелер (Батыс Сібір ойпаты) мен Торғай өнірі (Торғай қыраты) кірмейді деп қорытындыға келеді [7]. Бұл өте кate пікір еді. А.Н. Кононов қырғыздар мен қарақалпактарда “Арқа” тұлғасы солтүстік мағынасында айтылады деп жазса [6], F. Конкашпаев “жота түріндегі белгілі бір бағытта созылып жаткан ірі қырат, Орталық Қазақстанда суайрық ретінде” айтылады деп түсінік берген [8].

Н. Баяндин “Сарыарқа” деп аталатын арнайы макаласында: “аумактың жер көлемі өте үлкен, Республика жерінің үштен бірін алып жатыр. Халықтың тауып койған бұл атауының географиялық үлкен мәні бар, бір шеті Оралға, екінші шеті жоталанып, дөнестеніп, Солтүстікке Батыс Сібір, онтүстікте Балқаш-Алакөл ойпатына қарай бірте-бірте аласара береді” – деп жазады [9]. Е. Қойшыбаевтың пікірінше

Сарыарқа сөзі “кен жон”, жалпак үстірт, шексіз қырқа мағынасында айтылады [10]. “Сарыарқа” топонимі А.С. Омарбековың ғылыми-зерттеу жұмысында былай сипатталады: Ұлытау-Торғай аймағы халыкта “Сарыарқа”, “Арқа” деп аталатын кеңістіктің батысында орналасқан. Бұл географиялық өнір Балқаштың солтүстігінен меридиан бағытымен Орталық және Қазақстанның Солтүстік бөлігін, оның шекарасы Батыс-Сібір жазығымен шектесіп жатыр. Қазактың катпарлы елі немесе Сарыарқа Торғай үстіртінен Тарбағатай таулы қыраты және Зайсан ойысына дейін созылып жатыр деп жазады [11]. Алтып жонның өзендері екі жакқа ағалы солтүстік капталынан төгіле аккан Шар, Шаған, Аңысу, Тұндік, Жарлы, Талды, Өлеңті, Шідерті, Сілемті, Есіл, Нұра, Құланөтпес, Терісакқан сияқты арналы өзендер мандайын солтүстікке қаратқан. Ал енді осы өзендермен бастауы бір шыққан жері ортак Аяғөз, Бақанас, Тоқырауын, Былқылдақ, Қаратал, Қарығалы, Жіңішке, Жамши, Мойынты, Сарысу, Сарыкеңгір, Каракеңгір сияқты жылғасы мол, сұзы тұшы өзендер керегар бағытта, онтүстікке карай жамырай ағып жатыр. Арқа тауларында мұжілген жартастар мен карайған күз кияларына дейін катпар-катпар қызылт сары күм кайракты тасты келеді [12].

Сарыарқаның алып жон, суайрығы екені алғаш рет географиялық картада XVIII ғасырда тұсті. Ресей империясы шығысқа қанат жағына байланысты Сібір арқылы қазақ даласына да көңіл бөліп, деректер жинай бастады. 1697 жылы 14 ақпанда Тобыл қаласының воеводасына жолданған патша грамотасында казак ордасына бойлай кіретін және одан әрі Хиуда мен Бұхарага дейін баратын жолды анықтап, толық «Сызба» сыйзу тапсырылды. Осы нұсқаудың негізінде 1697 жылы Тобыл қаласының тұрғыны «бояр ұлы» Семен Ремезов «Бүкіл сусыз, жолсыз, тастак даланың сыйбасы» деген атпен алғаш қазақ даласының картасын сыйзып шықты. Бұл енбек кейін 1812 жылы «Сібірдің сыйба кітабы» атты атласты шығаруға пайдаланылды. С. Ремезовтың сыйба-картасында шығысында Сауыр, Тарбағатай таулары мен батысында Торғай ойпатына дейінгі аралықта созылып жаткан Сарыарқаның алып жоны «Арқа» деп көрсетілген. Сондай-ақ, Сары-

арқанын Торғай, Есіл, Ертіс, Сарысу сияқты арналы өзендері де біршама дәл берілген [13].

Кезінде Л.Н. Гумилев жазған «Дешті Қыпшак» тұсында колданылған «Арқа» ұғымы ұшы-қырысыз байтак дала мағынасын қалыптастыrsa, «сары», «кен жон» жалпак үстірт (тұске байланысты емес) мағынасы негізінде қалыптастан атап деп білеміз. Байтак дала өзінің географиялық орналасуымен ғана Қазақстанның барлық өнірімен жалғасып жаткан жок, оның шежірелі тарихы да төнірегіне сұғына сабактасып жатыр.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. К.Т. Сапаров. Павлодар облысының топонимикалық кеңістігі (Қазақтардың кеңістікті игеру тәжірибесінің жер-су атауларындағы көрінісі). Павлодар: «ЭКО», FФ, 2007. 308-б.
2. Жерінің аты – Елімнің хаты. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: “Аруана Ltd”ЖШС, 2006.808-б.
3. Керімбаев Е. Атауларсыры. Алматы: «Қазақстан», 1984, 119-б.
4. Кармышева Б.Х., Кармышева Дж.Х. Что такое Арка – юрт? (к истории исторической географии Казахстана): Ономастика Востока.- М., 1980, С.111
5. Халид Курбанғали. Тауарих хамса: (Бестарих) Ауд. Б. Төтепеев, А. Жолдасов. – Алматы: «Қазақстан», 1992. 304-б.
6. Кононов А.Н. Способы и термины определения стран света у Тюркских народов// Тюркологический сборник 1974. – М., 1978, С.72-89.
7. Медоев Г.Ц. Сары-Арқа (К топонимике Казахстана) // Вестник АН Каз.ССР, №1(34), 1948, С.56
8. Конкашпаев Г.К. Казахские народные географические термины // Изв. АН Каз.ССР, серия географическая. вып.3, Алма-Ата, 1951, С.3-47.
9. Баяндин И. Сарыарқа // Білім және еңбек. №1, 1984, 8-б.
10. Койшыбаев Е. Казақстанның жер-су аттары сөздігі. – Алматы, 1985, 256.
11. Омарбекова А.С. Социальное и природное в формировании топонимии Ультай-Торгайского региона. Автореф. дисс. канд. географ. наук. – Алматы, 1999, 28 с.
12. Сейдымбек А. Қазақ әлемі. Этномәдени пайымдау. Оқу құралы. – Алматы: «Санат» 1997.464 -б.
13. Лебедев Д.М. География в России XVIII века. М.-Л., 1942.-340 с.

ПИЩЕВАЯ И ЛЕГКАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ КАЗАХСТАНА

9 класс

ТОЛОКИНА Н.В.,
учитель географии ССШ № 11

Цель: раскрыть последовательность производственных процессов в АПК от получения сырья до выпуска готовой продукции.

Форма урока: урок - лекция.

Оборудование: атлас, таблицы, учебник.

Ход урока:

I. Проверка домашнего задания.

Географический диктант:

1. Доля сельского хозяйства в структуре народного хозяйства Казахстана ...

2. В состав АПК входят ...

3. Площадь земельного фонда Казахстана ...

4. Структура сельскохозяйственных угодий ...

5. Специализация растениеводства ...

6. Специализация животноводства ...

7. Мелиорация – это ...

8. Виды мелиорации ...

9. Сельхозпредприятия – это ...

10. Площадь сельхозугодий ...

II. Изучение нового материала.

1. Слово учителя: Перерабатывающие отрасли АПК тесно связаны с сельским хозяйством, которое является основным источником сырья. Отрасль пищевой и легкой промышленности развиты недостаточно.

2. Работа с картой.

Учащиеся по картам атласа пищевой и лёгкой промышленности определяют географию отраслей и их специализацию. Заполняют таблицу.

Центры	Специализация

Как установили ученые, *наивысший материк нашей планеты – Антарктида мог бы быть еще выше*, если бы не был придавлен мощным ледниковым покровом толщиной в среднем 700 м. Это не удивительно, ведь общий объем льда на материке составляет приблизительно 26 млн. куб. км, то есть равняется стоку всех рек земного шара за 500 лет, а вес его – 12 млрд. метатонн.

Подготовленные ученики зачитывают свои мини-сообщения по теме.

3. Просмотр презентации.

4. Факторы размещения легкой и пищевой промышленности:

А) Пищевая промышленность – к районам производства сельскохозяйственного сырья; к районам потребления готовой продукции;

Б) Легкая промышленность – ориентирование на сырье; ориентирование на сырьё и потребителя.

5. Работа с таблицами

Анализ таблиц пищевой и легкой промышленности. Составить диаграмму о количестве произведенной продукции по годам.

III. Закрепление изученного материала.

1. Перечислите известную вам продукцию пищевой промышленности. К какой группе отраслей она относится? На контурной карте на примере своей области покажите размещение основных отраслей пищевой промышленности и оцените их соотношение к источникам перерабатываемого сырья, сделайте вывод.

2. Заполните таблицу, показывающую зависимость между сельскохозяйственным сырьем и готовой продукцией пищевой промышленности.

Сельскохозяйственное сырье	Готовая продукция
1. Сахарная свекла	1. Сахар
2. ...	2. ...
3. ...	3. ...

IV. Домашнее задание.

г. Актобе

Это интересно:

***

Самым северным городом на Земле является российский арктический порт Диксон, расположенный на 73 гр.55'. Самым южным – поселок Пуэр-то-Уильямс, на берегу острова Наварино в Чили, в 1090 км к северу от Антарктиды.

ГОРЫ КАЗАХСТАНА. РАЗРУШЕНИЕ ГОР

4 класс

БҮЙТВИДАС Н.Н.,
учитель начальных классов Крещенской СШ

Цель: – формирование знаний о формах рельефа суши Казахстана, представлений о горах и о видах гор в зависимости от их высоты.

– сформирование понятия о видах выветривания из-за влияния температуры, воды, ветра и произрастания растений.

Задачи: – расширение знаний о формах рельефа суши Казахстана;

– сформирование знаний о горном рельефе РК;

– формирование представления о ценности для человека окружающей природы, красоты родного края;

– развитие познавательного интереса, умения сравнивать, обобщать, делать выводы на основе полученной информации;

– развитие речи учащихся.

Тип урока: комбинированный, урок - виртуальное путешествие.

Вид урока: урок изучения и первичного закрепления новых знаний.

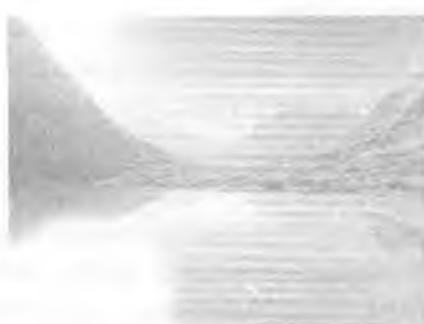
Оборудование: компьютер, мультимедийная доска, презентация Power Point к уроку; плакаты «Природа Казахстана».

Ход урока.

I. Организационный момент.

– Кайырлы күн оқушылар, күрметті конактар.

– Здравствуйте, ребята,уважаемые гости! Сегодня мы продолжаем путешествие по родному краю. На прошлом уроке вы познакомились с формами рельефа суши на территории Казахстана. Сейчас повторим то, что вы уже знаете. (Слайд 1, 2, 3)

II. Проверка выполнения домашнего задания.

Игра «Морской бой». Учащиеся отвечают на короткие вопросы. (Слайд 4)

Вопросы:

1. Каково полное название нашей страны?
2. Какое место по площади занимает Казахстан в мире?

3. Что такое *глобус*?
4. Что такое *язык карты*?
5. Что на карте обозначено синим цветом?
6. Сколько на Земле океанов?
7. Каким цветом на карте обозначена равнина?
8. Что такое *равнина*? (ровное или слабоволнистое пространство)

9. Какие бывают равнины?
10. Что такое *овраг*?
11. Чем отличаются *балки* от *оврагов*?
12. Какие низменности ты знаешь?
2 бонуса (+) и 2 мели (-).

Подведение итогов игры.

III. Сообщение темы и целей урока. (Слайд 5)

– Сегодня мы совершим виртуальное путешествие по нашему краю. «Виртуальное» означает с помощью компьютера. Мы пройдём по Казахстану, изучая его, с востока на запад и с севера на юг. Мы познакомимся с горами нашего края, вспомним известные факты о горах, узнаем новые, будем выполнять интересные упражнения, поиграем.

– У нас есть спутник, вместе с которым мы будем путешествовать.

Узнайте его:

*Доброе, хорошее,
На всех людейглядит,*

*А людям на себя
Глядеть не велит. (Солнце) (Слайд 6)*

– Конечно, это солнышко. Оно будет с нами путешествовать по нашей стране, а точнее, это мы будем его спутниками. (Слайд 7)

– Так как у нас путешествие – мы будем вести «Дневник путешественника». В нём будем отмечать названия наших остановок и что с ними связано. (объясняю, как вести дневник)

IV. Подготовка к усвоению нового материала.

– Перед началом путешествия нам необходимо подготовиться, ответить на некоторые вопросы, вспомнить, что уже знаем.

– На каком материке находится Казахстан? (материк Евразия, в центре) (глобус, карта) (Слайд 4)

V. Работа над новым материалом.

– Давайте обратимся к толковому словарю. Что такое горы? (Читает один ученик: Обширные участки земной поверхности, высоко приподнятые над прилегающими равнинами.)

– В Казахстане много гор – Ульятау, Чингизтау, Карагатай, Кокшетау, Алатау и др. Что общего услышали в названиях? (Слово «тай» – горы) (Слайд 9)

– Где встаёт солнышко?
– С востока нашей страны мы и начнём наше путешествие.
– На востоке расположены горы Алтай. (Слайд 10)

Кто знает перевод названия с казахского языка? (Золотые)

– Самая высокая точка Алтая – это гора (Слайд 11) МУЗТАУ – БЕЛУХА, 2 вершины (наибольшая высота 4506 м).

А ещё Алтай входит в список Всемирного наследия, как памятник природы, который нужно охранять. Каждый год сюда устремляются учёные со всего мира для изучения не только растений и животных, но и наскальных рисунков, оставленных нашими предками в древности. (Слайд 12)

– Продвигаемся немного на юг и видим горы Саур - Тарбагатай. (Слайд 13)

– Южная граница Казахстана проходит по самым высоким горам Тянь-Шаня.

– На севере нашей страны располагаются горы Кокшетау.

Кто знает, чем знаменита эта местность?

– Правильно, здесь находится «жемчужина Казахстана» — курорт Бурабай. (Слайд 16) (легенда)

Здесь находится самая высшая точка нашей страны – пик Хан Тенгри. (6995м.) Эти горы очень большие по протяжённости. На нашу территорию уходят ответвления (хребты): Заилийский Алатау и Джунгарский Алатау. (Слайд 14)

– Продолжаем двигаться дальше за солнышком на запад. (Слайд 17)

– Это горы Мугоджары.

Там очень красивые природные заповедные места. (Медеу)

– Немного западней находятся горы Карагатай.

– Продолжаем наше путешествие и перед нами Сарыарка. Этот горный массив занимает центральную часть территории Казахстана. Но на горы эта местность уже не похожа. Почему, мы узнаем немного позже. (Слайд 15)

Они протянулись с севера на юг, являясь продолжением Уральских гор. Самая высокая гора – Большой Боктыбай высотой 657 м. (Слайды 18-20)

VI. Динамическая пауза. (Слайд 21)

VII. Работа с учебником.

– Как мы уже сказали, гора – это выпуклая форма рельефа, возвышающаяся над окружающей местностью на высоту более 200 м. Каждая гора имеет подошву, склон, вершину. (Слайд 22)

– Вершины гор расположены не беспорядочно, а выстраиваются в виде горных гребней. (Слайд 23)

Их зубчатые очертания хорошо видны на горизонте даже издалека. Гребни, протянувшиеся на десятки километров, образуют горные хребты. А понижения между горами называются долинами. (Слайд 24)

– Горы разделяются в зависимости от их высоты. (Слайды 25-28)

Задание 1. По карте определите высоту гор.(обсуждение). (Слайд 29)

Горы:

- Высокие – выше 2000 м

- Средние – 1000-2000 м

- Низкие – до 1000 м

Задание 2. (Слайд 30) Что вы можете сказать об этих горах?

– Как выглядят вершины гор?

– Установите соответствие и докажите, почему так?

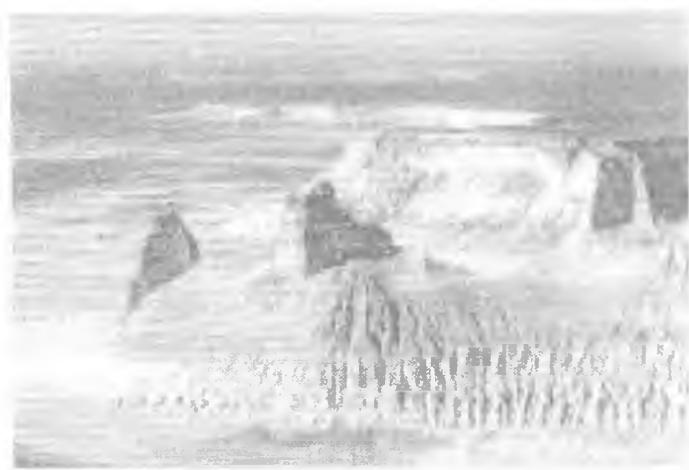
Найдите отличия. (Слайд 31) (помощь на стр. 28-29) (обсуждение)

Задание 3. Как человек использует горы? (на стр. 28-29) (Слайд 32)

– Рассмотрите эти фотографии. (Слайды 33-34)

– Величественные, могучие, красивые, не-проступные....(Слайд 35) Много эпитетов можно подобрать для описания гор. Но проходит какое-то время и эти слова уже не подходят...

Ответить на этот вопрос нам поможет учебник на стр. 30-31 (по рядам). (Слайд 38)

– Расскажите, что узнали.

– А теперь составим кластер (на плакате). Каждая команда схематично оформит свой рассказ.

Задание 4. Посмотрите на карту нашей страны. Определите форму поверхности территории, на которой вы проживаете. Горы или равнины у нас преобладают? (Северо-Казахская равнина)

– Как они называются? (плоская или холмистая)

– Как используется в хозяйстве поверхность земли нашего края? (Слайд 39)

письмо, описав красоту наших гор. Начните свое письмо словами «Дорогой друг...»

Выставление оценок.

IX. Домашнее задание.

– С.28-31, прочитать статью и, по желанию, подобрать стихи, песни, рисунки, где встречаются горы.

X. Итог урока.

– Что вы узнали нового, интересного?

– Каждый человек стремится покорить свою высоту. Я желаю вам с лёгкостью пройти все высоты, которые вы встретите на своём пути.

Любите родную природу –

Озёра, леса и поля!

Ведь это же наша с тобою

Навеки родная земля.

На ней мы с тобою родились,

Живём мы с тобою на ней.

Так будем же, люди, все вместе

Мы к ней относимся добрей.

Северо-Казахстанский область,

с.Шалакын.

VIII. Закрепление.

– Сегодня на уроке мы узнали много нового о горной местности нашей страны. Представьте, что к вам обратился друг из другой страны. Напишите ему

Доклад

РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ГРЕБНЕВИКА МНЕМИОПСИСА LEIDYI В КАСПИЙСКОМ МОРЕ

ДЕМЕСИНОВА Г.Т.,
АМИРГАЛИЕВ Н.А.,
ПОПОВ Н.Н.

Казахский НИИ рыбного хозяйства

Одним из видов антропогенного воздействия, повсеместно в последние годы распространенным в Каспийском море, стало биологическое загрязнение, связанное с вселением с балластными водами судов нежелательных видов животных и растений.

Гребневик *Mnemiopsis leidyi* представитель хищного зоопланктона, был занесен в Каспийское море из Черного в конце 1990-х годов, способствовал разрушению сложившейся экосистемы Каспия, особенно пелагиала.

В данном водоеме этот вид нашел благоприятную физико-химическую и биотическую среду. Воздействие мнемиопсиса затронуло все трофические

уровни экосистемы моря, включая тюленя, в рационе питания которого кильки занимают, наряду с другими рыбами, ведущее место [1, 2].

Мнемиопсис является неразборчивым морским охотником и в первую очередь подрывает запасы зоопланктона.

Мнемиопсис обитает, главным образом, в поверхностном слое над термоклином в течение теплых сезонов, имеет одногодичный жизненный цикл. Он не выживает в районах, где температура зимой опускается ниже 4°C. Весной размер особей после холодной зимы меньше, чем после теплой и размер популяции также меньше после холодной зимы. С февраля по июнь наблюдается, главным образом, соматический рост перезимовавших особей. К июню – июлю они достигают крупных размеров.

Численность максимальна позже, когда появляется большое количество мелких особей во время пика

размножения. Пик размножения мнемиописса, как правило, совпадает со вторым пиком развития зоопланктона, когда развиваются теплолюбивые виды копепод и кладоцер и пелагические личинки бентосных животных (меропланктон).

В октябре – ноябре биомасса мнемиописса уменьшается из-за вымирания крупных взрослых экземпляров после размножения. В конце октября – ноябре размножение затухает сначала в прибрежных водах, где воды быстрее охлаждается. Эпизодическое размножение возможно в некоторых прибрежных районах, когда температура достигает 21°C при достаточной концентрации пищи (зоопланктона) с мая – июня. Размножение становится интенсивным в середине июля или позже в начале августа в прибрежных водах, и достигает своего пика в середине августа или сентябре, в зависимости от температуры и наличия достаточной концентрации зоопланктона.

Мнемиописс является довольно прожорливым хищником. Питается ветвистоусыми и веслоногими раками, а также личинками донных беспозвоночных. Пока жертва не наткнется на ловчие структуры гребневика, она не будет поймана, поэтому суточный рацион гребневика зависит от концентрации кормовых организмов в непосредственной близости от него, поскольку он является пассивным хищником. Известно, что в родных водах гребневики к концу лета образуют очень высокие концентрации в десятки и сотни экз./м³. При этом они почти нацело выедают раковый и другой мезопланктон, в том числе и гребневиков других видов, что делает их важным фактором, снижающим кормность водоема и численность популяций рыб.

В пище его часто встречается веслоногий ракок *Acartia clausi* всех возрастов. Второе место по частоте встречаемости (около 75%) принадлежит мелким каланусам (*Pseudocalanus elongatus*, *Paracalanus parvus*, *Oithona similis*) и веслоногим ракам (*Podon leucarti*), которые доминируют по количеству в планктоне. На третьем месте по частоте встречаемости и на первом по массе находятся крупные раки *Calanus helgolandicus*.

В составе пищи *M. leidyi* в Каспийском море по литературным данным обнаружены пищевые объекты, которые в порядке убывания частоты их встречаемости (%) располагаются в следующий ряд: *Acartia clausi* – 32,4, *Eurytemora* – 11,6, циприсы *Balanus improvisus* –

10,0, велигеры *Bivalvia* – 9,7, *Pleopis polyphemoides* – 8,4, *Polyphemus exiguum* – 6,7. Таким образом, в пище *M. leidyi* часто встречаются акарция, евритемора и личинки беспозвоночных животных.

В отличие от истощенного Черного моря, Каспийское море богато ракообразными, гаванями, многочисленными эндемическими видами среди которых встречаются *Amphipoda*, *Mysidacea* и *Cumacea*. Они в основном бентосные, но также частично пелагические виды.

В августе – сентябре 2008 – 2009 гг. нами были проведены исследования распределения гребневика *Mnemiopsis leidyi* на акватории Северного и Среднего Каспия. Пробы мнемиописса были собраны зоопланктонной сетью Джели методом тотальных вертикальных ловов от дна до поверхности.

В 2008 г. мнемиописс был обнаружен на 7 станциях. Преобладали особи размером от 5,1 до 10,0 мм. Он был обилен в самой глубоководной (8,4 м) станции, где его численность была равна 40 экз./м³ (таблица 1). Температура воды на данной станции была наиболее высокой по сравнению с другими станциями (28,2°C). В основном, мнемиописс встречался на станциях с высокой соленостью воды. При низкой солености воды мнемиописс не был найден. Вероятно, соленость в пределах 4% является пороговой для мнемиописса в каспийских водах, отличающихся по солевому составу от настоящих морских водоемов.

Таблица 1 – Численность и распределение гребневика *Mnemiopsis leidyi* в Северном Каспии в августе 2008 г.

Стан- цией	Глу- бина м	Темпе- ратура, °C	Размеры гребневика, мм					Числен- ность, экз./м ³
			0,1-5,0	5,1-10,0	10,1-15,0	15,1-20,0	20,1-25,0	
4	3,9	27,8	3	6	–	–	–	20
5	3,0	29,2	1	3	–	–	–	13
6	3,5	29,2	–	1	–	–	–	3
7	6,1	27,8	2	5	1	–	–	13
8	8,4	28,2	4	21	3	–	–	40
9	3,8	26,7	2	4	3	–	–	22
10	4,1	27,4	1	2	1	–	–	10
11	4,1	27,3	–	2	–	–	–	7
12	2,1	27,0	–	2	–	–	–	–
13	2,8	26,3	–	–	–	–	–	–

Примечание: прочерки означают отсутствие гребневика

В августе – сентябре 2009 г. было изучено распределение гребневика на 20 станциях. Из них мнемиописс был обнаружен на 14 станциях (таблица 2). Численность мнемиописса по всем станциям варьировала от 2 экз./м³ до 64,3 экз./м³.

Наиболее продуктивными по численности мнемиописса была станция 3 (дополнительная) – 64,3 экз./м³. Станции 6, 2 (дополнительная) и 1 также

характеризовались высокой численностью гребневика. Преобладали особи размерами от 5,1 до 10,0 мм и от 10,1 до 15,0 мм. Наименьшей численностью гребневика отмечены станции 3 и 17. При самой высокой температуре, на станций 10, количество особей гребневика было соответственно низкой – 2 экз./м³.

Таблица 2 - Численность и распределение гребневика *Mnemiopsis leidyi* в Северном и Среднем Каспий в августе 2009 г.

Стан- ций	Глу- бина, м	Темпе- ратура	Размеры гребневика					Числен- ность., экз./м ³
			0,1-5,0	5,1-10,0	10,1 -15,0	15,1 -20,0	20,1-25,0	
1	4,8		12	11	1	-	-	24
2	8,5		-	-	-	-	-	-
3	12,0		-	-	1	-	1	2
6	6,8		8	16	26	1	-	37,5
7	4,0		-	4	1	5	-	12,2
8	3,0		-	1	4	1	-	10,0
9	3,1		8	2	-	-	-	16,1
10	8,8		9	16	6	3	-	19,3
11	7,0		-	7	19	5	-	22,1
12	4,2		-	-	-	-	-	-
13	4,0		-	-	-	-	-	-
15	2,8		-	-	-	-	-	-
16	3,7		-	-	-	-	-	-
17	8,9		3	3	3	3	0	8,7
18	4,8		2	12	6	1	0	21,9
19	3,3		3	1	1	4	0	13,6
21	4,8		-	-	-	-	-	-
1доп.	4,0		4	9	0	0	0	16,3
2доп.	3,5		2	12	7	1	0	31,4
3доп.	3,5	22,7	7	23	13	2		64,3

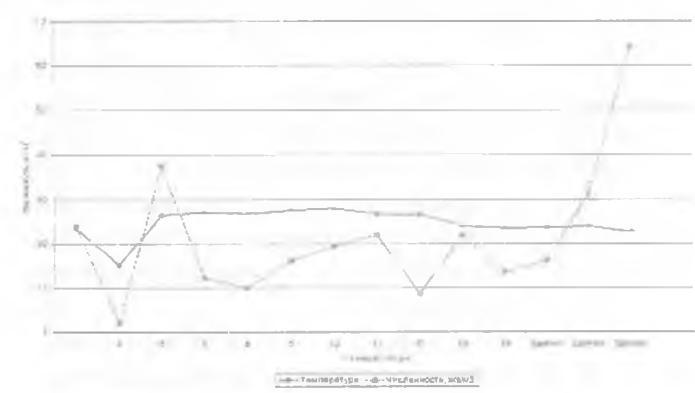
На рисунке 1 показана зависимость численности гребневика от температуры воды. Однако, эта зависимость прослеживается не на всех станциях. Это объясняется тем, что численность мнемиопсиса зависит также от многих других факторов окружающей среды.

Еще в начале 90-х учеными были предложены мероприятия по биоконтролю за развитием мнемиопсиса в Азовско-Черноморском бассейне. При этом рекомендовался ряд мер по сохранению ряда аборигенных видов, которые способны потреблять мнемиопсиса в качестве кормового объекта, а также провести соответствующие исследования и акклиматизировать облигатных к Мнемиопсису хищников – другого гребневика (*Beroe ovata*). Берос, обитающие в нативном ареале мнемиопсиса, быстро гасят вспышки численности последнего [3].

Имеющаяся сумма знаний позволяет утверждать, что наиболее эффективным противодействием мнемиопсису является внедрение (интродукция) облигатного хищника с сопоставимыми потенциями воспроизведения и толерантности к окружающей среде, которые присущи мнемиопсису.

В Каспии постоянным местом обитания берое будет более глубоководная часть моря. Хотя этот вид

и может создать устойчивую каспийскую популяцию, воспроизводиться она будет преимущественно в южной части моря при солености более 12% [4].

Рисунок 1 – Зависимость численности гребневика *Mnemiopsis leidyi* от температуры воды в Северном и Среднем Каспий в августе - сентябре 2009 г.

Увеличение численности гребневика *Mnemiopsis leidyi* приводит к снижению продуктивности зоопланктона, служащего пищей для мнемиописса. Это, в свою очередь, заметно изменит трофическую структуру зоопланктона Каспийского моря, и соответственно снижение запасов кильек и некоторых сельдей, которые питаются зоопланктоном, а следом белуги, для которой кильки и сельди в свою очередь являются основным кормом. Пострадает от недостатка корма и каспийский тюлень, в пище которого кильки и сельди играют важную роль. Частые сборы гребневика позволяют получить более полную информацию, чем морские рейсы, во время которых происходит отбор проб в течение короткого периода времени. Необходимо более подробное изучение пространственно-временного распределения *Mnemiopsis leidyi* в казахстанском секторе Каспия для оценки запасов планктона организмы, служащими объектами корма многих ценных видов рыб.

Литература

1. Воловик С. Н., Луц Г. И. Мирзоян З.А., Пряхин Ю.В., Рогов С.Ф., Ревина Н.И. Вселение гребневика мнемиописса в Азовское море; Предварительная оценка последствий// Рыбн. Хоз-во. 1991 , №1, С. 47-50
2. Карпук М.И., Катунин Д.Н., Абдулсамадов А.С., Сокольский А.Ф., Камакин А.М., Воробьева А. А., Усаева Ю.К., Абдулмеджидов А.А., Хайбулаев Г.А., Прокурин В.В., Лисицкая Г.А. Щелкунов И.С., Артемова А.в., Сорокина Н.С. Оценка влияния *Mnemipropsis leidyi* на биоту Каспийского моря и разработка мер по сокращению его численности// "Современное состояние и пути совершенствования научных исследований в Каспийском бассейне". Астрахань. - 2006. - с. 38 - 44.
3. Шиганова Т.А., Булгакова Ю.В., Воловик С.П., Мирзоян З.А., Дудкин С.И. Новый вселенец *Beroe ovata* и его воздействие на экосистему Азово-Черноморского бассейна в августе-сентябре 1999 г. // В сб. "Гребневик *Mnemipropsis leidyi* в Азово-Черноморском бассейне: биология и последствия вселения ". Ростов-на-Дону. - 2000. - с. 432-449.
4. Гребневик *Mnemipropsis leidyi* (Agassiz) в Азовском и Черном морях: биология и последствия вселения (под научной редакцией д.б.н., проф. С.П. Воловика) // Ростов на Дону. - 2000. - 497 с.

г. Семей.

Методические рекомендации

ИЗУЧЕНИЕ РОДНОГО КРАЯ НА УРОКАХ ГЕОГРАФИИ

ТУРОМШИНА М.И.,
учитель естествознания и географии
Талдыкорганскои вспомогательной
школы - интерната

В программе по географии особое место занимает изучение родного края. Учителя вспомогательных школ всегда имеют возможность использовать краеведческий материал, привлекая его при изучении различных тем курса географии. Введенная в программу тема «Своя область», заключающая курс географии и для которой отведено 16 часов в 9 классе, предоставляет учителю возможность достаточно подробно познакомить учащихся с местом, где они живут, и привить любовь к своему краю. Трудность, с которой придется при этом столкнуться учителю – отсутствие учебных пособий по географии своей местности. Есть учебные пособия по географии для общеобразовательной школы, которыми можно пользоваться, но их материал надо перерабатывать соответствующим образом.

В данной статье предлагаем учителю примерное планирование всех 16 уроков с практическими

заданиями и некоторыми методическими рекомендациями, а также возможные виды самостоятельных и практических работ.

Необходимым условием для изучения этой темы является тщательное собирание учителем краеведческих материалов, подбор и чтение книг, многократные посещения и изучение мест, намеченных для экскурсий с учащимися. Программа по географии для вспомогательной школы определяет круг изучаемых вопросов, дает перечень обязательных экскурсий и практических работ по данной теме. Однако, объекты для конкретного изучения определяет учитель. Это производственные предприятия, на которых смогут работать выпускники, наиболее значимые исторические памятники, музеи, другие культурные учреждения, с которыми должен быть знаком каждый житель данной местности.

Попутно учитель может познакомить школьников с наиболее характерными природными явлениями и объектами родной местности, что не предусмотрено программой, но что может быть важно для развития школьников.

Ориентироваться в подборе материала по данной

теме учителю помогут книги, выпущенные о Казахстане и о географии изучаемой местности, изданные географическим или местными издательствами, материалы по вопросам охраны природы в журналах и газетах области, а также консультации краеведов и экскурсоводов, работающих в местных краеведческих музеях.

Изучение темы «Своя область» должно быть построено на использовании опыта и знаний учеников, полученных в предыдущие годы обучения на уроках географии, а также истории, естествознания и во внеклассной работе. Необходимо использовать альбомы с вырезками из местных газет, фотографиями, рисунками, коллекции, гербарий и т. п. Неоцененную помощь в изучении родного края окажут календари природы, которые вели учащиеся в период обучения в школе.

Если учителя уделяли должное внимание проведению предметных уроков, наблюдениям учащихся, экскурсиям в природу, систематическому оформлению природоведческих материалов, то за 16 уроков, которые отводятся на изучение данной темы, можно многое восстановить в памяти учеников, в основном предъявляя сделанные самими школьниками макеты, альбомы и другие пособия.

При изучении своей области следует обратить внимание детей на те производственные объекты, находящиеся в родной местности, где они могут трудоустроиться, провести экскурсии, познакомиться с производством.

Особое внимание будущих выпускников следует привлекать к строящимся объектам. Необходимо всемерно привлекать учащихся к участию в общественно полезной работе, на деле учить любить и охранять природу, разъяснять значение памятников культуры.

Учитель самостоятельно решает, сколько уроков потребует та или иная тема, так как в одной местности необходимо большее время посвятить знакомству с промышленными предприятиями, в другой – знакомству с животноводческими фермами и т. д.

В начале каждого урока учитель выясняет знания учащихся по соответствующему вопросу программы и после этого определяет, какой материал необходимо повторить из пройденного, какой углубить и дополнить, с чем познакомить вновь, куда совершить экскурсии с учащимися. В процессе изучения темы надо постоянно пользоваться картой своей области.

1-й урок на тему «Своя область» посвящается изучению географического положения и границ родной

местности. На политико-административной карте Казахстана учащимся предлагается найти экономический район, в состав которого входит своя область. Дети обводят указкой границы и читают на карте названия соседних пограничных областей, государств.

Далее идет работа с картой области: учащиеся находят на ней областной центр, а затем определяют географическое положение населенного пункта, где находится школа. Учащиеся определяют по физической карте Казахстана примерное расстояние от областного центра до населенного пункта, где они живут, до столицы нашей Родины Астаны, до ближайшего моря, до высоких гор. Учитель рассказывает сам о происхождении названия изучаемого населенного пункта, о величине площади области или предлагает это сделать наиболее сильным ученикам.

На контурной карте школьники обводят границы своей области, обозначают населенный пункт, где живут и учатся; обозначают областной и районный центры.

На 2-м уроке изучается поверхность и полезные ископаемые области. По карте, по условным цветам, ученики определяют основные формы рельефа области, уточняют названия равнин, гор, возвышенностей. Эти материалы являются повторением и обобщением знаний, полученных на предыдущих годах обучения.

После этого ученики по условным знакам на карте находят места добычи полезных ископаемых в своей области, определяют, какие именно добываются полезные ископаемые. Ученики, пользуясь коллекциями, составляют характеристики полезных ископаемых: указывают место добычи, рассказывают об использовании в промышленности. На контурной карте учащиеся обозначают условными цветами поверхность и условными знаками месторождения полезных ископаемых.

На 3-м уроке учащиеся знакомятся с особенностями климата своей местности. Дети вспоминают, что называют климатом. Пользуясь календарем природы, рассказывают о временах года в своей местности и определяют:

а) когда начинается весна, появляется зелень, начинаются полевые работы, прилетают птицы, когда птицы гнездятся, много ли выпадает осадков;

б) каким чаще бывает лето: жарким, теплым, прохладным, дождливым, засушливым;

в) какая погода чаще бывает в родной местности осенью, какие птицы остаются здесь на зиму, какие улетают на юг и когда;

г) в каком месяце начинаются морозы и выпадает снег, много ли бывает морозных дней, ясных, солнечных, сколько месяцев длится зима;

д) когда бывает день равен ночи, когда бывает самая длинная ночь, самый длинный день.

В беседе с учащимися определяются признаки хорошей погоды, типичные для данной местности. Если имеются кинофильмы или слайды о временах года, целесообразно их показать при изучении данной темы. Ученики получают домашнее задание — выучить стихотворение о любимом времени года.

4-й урок посвящен теме «Реки и озера». Учащимся предлагается назвать известные им в своей области реки и озера, найти их на карте. Крупнейшие реки ученики обводят на контурной карте области, подписывают их, выписывают названия рек и озер в тетрадь. Затем учитель проводит беседу о местной реке: разговор идет об истории названия, о том, где берет начало река и куда впадает, есть ли у нее притоки, судоходна ли она, какая водится в ней рыба.

Если вблизи школы расположена река или озеро, о нём также проводится беседа, сообщается об истории названия, о том пресное оно или солёное, сточное или бессточное, впадают в него реки или нет, судоходно, разводят ли в нём рыбу, водоплавающую птицу. Предполагается, что с учениками не однажды за время обучения были проведены экскурсии к местным водоемам, и на данном уроке обобщаются известные учащимся сведения.

В беседе учитель уделяет большое внимание вопросам охраны природы местных водоемов. Возможно также организовать экскурсию во внеурочное время. Далее учащимся предлагается составить рассказ (по плану) к теме «Водоемы нашей области». На уроке используются фотографии, рисунки с изображением местных рек и озер.

5-й урок, на котором изучаются местные почвы, начинается с беседы, дети вспоминают и называют виды почв, о которых они узнали на уроках неживой природы, среди образцов, имеющихся в коробочках у учителя, находят образцы местных почв. Учитель выясняет, что знают учащиеся о применяемых в данной местности и на пришкольном участке удобрениях, сроках внесения удобрений на поля и их количествах. С учениками проводится экскурсия, во время которой они знакомятся с сельскохозяйственными машинами, применяемыми при обработке почв, наблюдают в природе различные виды почв, видят в натуре удобрения, составляют коллекцию образцов местных почв.

На 6-м уроке выявляются и закрепляются знания учащихся о растительности своей местности. Если есть лес, то ученикам предлагается описать его: назвать породы деревьев, кустарники, ягоды, грибы, цветы, которые можно найти в местных лесах. При этом дети используют гербарии листьев деревьев, луговых трав, лекарственных растений. Ученики выписывают в тетрадь названия местных растений, во внеклассное время составляют гербарии местных растений, рисуют эти растения на карточках. Можно предложить сделать лото для игры со сверстниками и младшими товарищами.

7-й урок, на котором пойдет речь о животном мире своей местности, оборудуется различным видами наглядных пособий с изображением местных животных. Ученики рассказывают о пользе, которую приносят эти животные, об образе их жизни, о том, что читали о животных, какие фильмы видели, каких животных наблюдали, какой зверек больше других им нравится. На дом учитель дает детям задание написать в тетради названия диких животных, встречающихся в данной местности, и домашних, которых здесь разводят.

8-й урок, посвященный охране природы, можно начать словами известного писателя Михаила Михайловича Пришвина: «Мы хозяева нашей природы, и она для нас кладовая солнца с великими сокровищами жизни. Мало того, чтобы эти сокровища охранять, их надо открывать и показывать. Для рыбы нужна чистая вода — будем охранять водоемы. В лесах, степях, горах водятся разные ценные животные, будем охранять леса, степи, горы. А человеку нужна Родина. И охранять природу — значит охранять Родину!»

Затем учитель объясняет, что надо понимать под охраной природы, для чего наше государство приняло закон об охране природы, чем вызвано беспокойство людей о состоянии почв, лесов, водоемов. В беседе с учителем, на экскурсии или в классе, ученики должны уяснить, для чего озеленяют города и поселки, подкармливают птиц зимой, охраняют водоемы от загрязнения; для чего строят очистительные сооружения и как очищают сточные воды местные промышленные предприятия, для чего создают заповедники и какие есть заповедники в данной области.

Учащиеся вспоминают, какое участие они принимали в охране местной природы: озеленении школы, подкормке птиц, в борьбе с вредителями садов и огородов и пр. Учитель в начале учебного года

планирует с воспитателем практические задания, различные виды работ по охране природы. Наданном уроке – в самом конце учебного года, учащиеся должны составить коллективный рассказ на тему «Как в нашей местности охраняют природу и как мы помогаем в этой работе».

9-й урок отводится сложной теме «Развитие хозяйства области». Этому уроку предшествует большая подготовительная работа по заданиям учителя. На экскурсиях и в краеведческом музее дети знакомятся с занятиями населения, узнают о прошлом своей местности, об условиях, в которых жило население, и о тех изменениях, которые произошли; составляют альбомы с фотографиями, с вырезками из газет, где рассказывается о героях труда, войны, писателях, художниках, чемпионах своего края. Если есть возможность, можно организовать встречи с этими людьми.

В результате такой работы школьники должны суметь рассказать об основных занятиях жителей своей местности, о численности ее населения.

10-й урок посвящается изучению промышленности родного населенного пункта. Учитель организует экскурсию учащихся на одно из крупных местных промышленных предприятий, где выясняются следующие вопросы: как называется производство и когда оно основано, какую продукцию выпускает для народного хозяйства, каким транспортом отправляет готовую продукцию. На экскурсии школьники узнают, какие машины и механизмы используются на предприятии, знакомятся с различными профессиями.

После экскурсии, в классе, учащиеся составляют рассказ на тему «Что мы увидели»

На 11-м уроке учитель останавливается на теме «Промышленность области». В процессе беседы, работы с картой и рассказа учителя учащиеся получают знания о том, какая промышленность наиболее развита в изучаемой области, называют крупнейшие фабрики и заводы, продукцию, которую выпускают эти предприятия для народного хозяйства, называют профессии, с которыми познакомились. На карте области учитель предлагает ученикам найти промышленные центры, обозначить и подписать их на контурной карте, выписать названия их в тетради. Учитель помогает ученикам составить рассказ о крупнейшем производстве в области (при этом можно использовать план, составленный к экскурсиям на местные промышленные предприятия).

На 12-м уроке учитель рассказывает о сельском хозяйстве, растениеводстве и животноводстве области. На этом уроке обобщаются знания, полученные учениками во время работ на пришкольном участке, а также известные им от своих родителей, от мест их работы, проводившейся по следующему плану:

- а) сведения о том, когда было организовано;
- б) основное направление хозяйства (полеводство, огородничество, садоводство, виноградарство, животноводство или др.);
- в) какие выращивают сельскохозяйственные культуры;
- г) каких животных разводят;
- д) какая кормовая база обеспечивает животноводство;
- е) какие машины и механизмы используются в хозяйстве;
- ж) какие меры проводятся для повышения урожайности, улучшения животноводства;
- з) какие предприятия перерабатывают продукцию сельского хозяйства;
- и) какое участие принимали ученики в сельскохозяйственных работах на каникулах.

На все эти вопросы ученики должны уметь давать краткие ответы.

13-й урок – о путях сообщения в родной местности – оборудуется картой, на которой обозначены железнодорожные пути. Учащимся предлагается назвать известные им виды транспорта. Затем проводится работа с картой: ученики находят по условным знакам железные дороги, которые связывают города области с другими пунктами страны. Например, определяют, в каком направлении от столицы находится областной центр. Ученикам предлагается совершить путешествие по железной дороге из своего населенного пункта в областной центр, в столицу, в соседнюю страну. При этом предлагается ученикам определить, какими еще видами транспорта можно пользоваться для путешествий; дети называют ближайшие к своему населенному пункту железнодорожные станции, речной или морской порт, аэропорт. Учащимся предлагается рассказать, где (в своем населенном пункте) находится почта, междугородний телефон, телеграф, для чего они служат.

На 14-м уроке учащиеся закрепляют знания о тех народах, которые проживают в области. В альбомах находят их национальные костюмы, знакомятся с обычаями и традициями, по политической карте определяют основные места их расселения.

На одном из уроков учащихся необходимо познакомить с областным центром, возможно проведение экскурсии.

На 16-м уроке подытоживаются знания учащихся о городах родной местности. Учитель предлагает показать на карте области крупные города и рассказать, что известно детям об областном центре (назвать главную улицу, площадь города, узнать по фотографиям памятники, музеи, театры).

Затем урок посвящается беседе о своем населенном пункте, которая проводится по следующему плану:

- а) год основания населенного пункта и сведения о происхождении названия;
- б) географическое положение по карте;
- в) основные виды поверхности и наиболее крупные месторождения полезных ископаемых;
- г) климат местности;
- д) реки и другие крупные водоемы области;
- е) типичные растения и наиболее распространенные в данной местности животные;
- ж) сведения о том, как надо охранять природу и какие в области есть заповедники;

з) численность населения и основные виды (направления) промышленности и сельского хозяйства;

и) назвать исторически знаменательные места, сказать, какие именно памятники, музеи, театры изображены на фотографиях;

к) по фотографиям в альбомах назвать имена нескольких знаменитых людей, героев-земляков.

Более сильным учащимся можно предложить рассказать о будущем своего населенного пункта (по материалам, полученным учащимися на экскурсии в краеведческом музее). К этому последнему уроку учитель готовится особенно тщательно, продумывает напутственные слова, пожелания школьникам. Можно подарить выпускникам карту родной области, фотографии с видами своей местности.

Известно, что любовь к Родине начинается с любви к родным местам. Изучение темы «Своя область» способствует воспитанию у учащихся этого чувства.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ИГРЫ НА УРОКАХ ЕСТЕСТВОЗНАНИЯ

Вспомогательная школа

В процесс обучения детей включаются игровые приемы, вызывающие интерес к познавательной деятельности, активизирующие умственную деятельность детей. Среди игровых приемов определенное место занимают дидактические игры. Эти игры проводятся во время прогулок, экскурсий и на уроке для обобщения знаний о конкретных объектах и явлениях природы, формирования элементарных понятий о природе.

Проведение дидактических игр имеет некоторые особенности. Прежде всего, это касается темпа игры. Замедленный или излишне быстрый темп снижает интерес к игре, быстро утомляет детей. Словесная дидактическая игра, сопровождаемая подачей мяча, может проходить в нужном темпе. За время передачи мяча от учителя к ребенку должен быть готов ответ на поставленную задачу. Он должен быть кратким, что ускоряет темп, сокращает ожидание детей, желающих принять участие в игре.

Напряженная умственная деятельность,

произвольность внимания быстро утомляют детей. Поэтому длительность словесных дидактических игр должна быть не более 8—10 минут. Но и в это время необходимы паузы, которые снимают у детей умственное напряжение.

Начинать проводить игры лучше с небольшой группой детей. По мере усвоения содержания и правил игры количество играющих увеличивается.

Многие игры по мере увеличения знаний об объектах природы следует проводить повторно, продумывая усложнения. Некоторые игры можно провести в начале наблюдения за каким-либо объектом, чтобы вызвать интерес к нему, а в дальнейшем наблюдать, рассматривать его. При проведении большинства словесных игр дети стоят полукругом, учитель — напротив них. Перед проведением игры учитель объясняет правила: отвечает тот, кому брошен мяч, нужно ответить и одновременно бросать мяч обратно, нельзя ронять и залеживать мяч.

Вариантом игры может быть, отгадывание загадок

и выбор отгадки из открыток или слов, в старших классах. Загадки подбираются и задаются учащимся, в связи их интеллектуальными возможностями, что даёт возможность для дифференциального подхода к каждому ученику.

Где растет?

Дидактическая задача: знать место произрастания конкретных овощей и фруктов.

Ход игры: учитель объясняет детям, что водящий будет называть место произрастания овощей и фруктов, а затем перечислять их. В задачу детей входит знать, где растут овощи и фрукты, и правильно ответить. Например, учитель говорит. «Растет на огороде» — и подряд называет овощи и фрукты. Тот, кому брошен мяч, говорит «да», если названное растет на огороде, «нет», если растет в саду. Например: морковь — да, яблоко — нет, огурец — да. Затем водящий говорит: «Растет в саду». Теперь надо отвечать «да» только тогда, когда называются фрукты. Постепенно учитель все чаще меняет условие и называет два-три растения, растущих в саду или на огороде. Кто перепутает место произрастания, отдает фант.

Что где растет?

Дидактическая задача: знать место произрастания растений.

Ход игры: учитель называет декоративные и луговые травянистые растения. Например, учитель называет: «Ландыш» — дети отвечают: «В лесу»; «Колокольчик» — «На лугу»; «Астра» — «В цветнике». В игру можно включить названия культурных и дикорастущих деревьев и кустарников. Детям надо будет отвечать: «В лесу», «В саду».

Овощи, фрукты

Дидактическая задача: знать овощи и фрукты.

Ход игры: учитель говорит детям, что он будет называть отдельные овощи и фрукты, а тот, кому брошен мяч, называет группу, к которой относятся объекты. Например, учитель говорит: «Морковь», ребенку надо ответить: «Овощи».

Можно усложнить задание: учитель называет группу, а дети конкретные объекты. Например, несколько раз подряд говорит «овощи», а дети перечисляют названия отдельных овощей.

В каком виде едим?

Дидактическая задача: знать, в каком виде употребляются в пищу конкретные овощи и фрукты.

Ход игры: учитель говорит, что будут играть в интересную игру — называть в каком виде мы едим

разные овощи и фрукты (вареными, сырьими, жареными, печеными). Сначала желательно называть хорошо знакомые овощи и фрукты. Если дети затрудняются назвать, в каком виде употребляются в пищу овощи и фрукты, из которых готовится несколько блюд, учитель подсказывает, каким образом готовит блюдо. Например: «картошка на сковороде»... (жареная), «в кастрюле»... (вареная), «в костре»... (печеная).

Деревья, кустарники, травы

Игру можно проводить тогда, когда дети знают признаки деревьев, кустарников, трав.

Дидактическая задача: знать морфологические признаки растений, уметь группировать их по этим признакам.

Ход игры: игру можно проводить участке школы, в парке. Учитель называет растение, а дети определяют, к какой группе оно относится. Конечно, как и всех играх, надо начинать с самых знакомых детям растений. Например, береза, дуб, сирень, жасмин, подорожник, одуванчик и др. Постепенно следует включать названия большего числа растений, добавляя культуры, выращиваемые в данной местности, наиболее распространенные в ближайшем окружении. После игры желательно провести экскурсию и еще раз дать возможность детям встретиться с теми растениями, которые растут вокруг школы.

Домашние и дикие животные

Дидактическая задача: знать признаки разделения животных на домашних и диких, знать отдельных представителей обеих групп.

Ход игры: учитель называет животное, а ребенок, поймавший мяч, говорит, к какой группе оно относится.

Для усложнения игры можно использовать загадки. Дети при отгадывании загадок называют животное и группу, к которой оно относится.

Назови детеныш!

Дидактическая задача: знать названия детенышей домашних и диких животных.

Ход игры: учитель называет взрослое животное, а ребенок, поймавший мяч, называет его детеныша. Для стеснительных, не уверенных в своих знаниях учитель подбирает названия таких животных, у которых детёныши называются уменьшительной формой от названия взрослого. Например, лиса — лисенок, белка — ..., волк — ..., заяц — ... . Это придаст детям уверенность, в умении быстро решить задачу. Постепенно и для них надо вводить более сложное

задание. Можно включать в перечень и названия домашних птиц.

Органы растения

Дидактическая задача: закрепить знания уч-ся о строении цветкового растения.

Оборудование: загадки о органах цветкового растения, набор «Органы растения», магнитная доска, магниты.

Ход игры: учитель загадывает загадки, учащиеся отгадывают, находят ответ и прикрепляют на доске.

Загадки:

1) Нахожусь я под землёй, бываю мочковатый и стержневой. (Корень)

2) Я растение держу и сгибаюсь на ветру, по моим сосудам бегает вода и питательные вещества. (Стебель)

3) Опадаем мы к зиме, а весною отрастаем, жить растению помогаем. (Листья)

4) Нами все любуются, ставят в вазы и в горшки, но нужны мы для того, чтобы растение _____. (Цветы). Какой орган у растения цветёт?

5) Бываем сочными, бываем сухими, любят нас и животные и люди, но нужны мы для того, чтобы растениеросло. (Плоды)

6) Идёт дождик, а земля сухая, после этого дождя будет краше вся земля. (Семена)

Грибы

Дидактическая задача: закрепить знания о ядовитых и съедобных грибах.

Оборудование: загадки о грибах, открытки с изображением грибов или таблички со словами – отгадками, магнитная доска, магниты.

Какое озеро самое «мертвое»?

Самым «мертвым» является не Мертвое море, а озеро Смерти на острове Сицилия. На его берегах нет никакой растительности, а всякое существо, которое попадает в него, гибнет. Со дна озера бьют два источника концентрированной серной кислоты и отправляют воду.

Бывает ли снег в Сахаре?

В пустыне Сахара снег шел лишь однажды – 18 февраля 1979 г.

Сахара – пустыня в Африке, крупнейшая в мире. Св. 7 млн. км². На территории Сахары полностью или частично находятся государства Марокко, Тунис, Алжир, Ливия, Египет, Мавритания. Мали, Нигер, Чад, Судан. Ок. 80% Сахары – равнины высотой 200-500 м

Ход игры: учитель загадывает загадки, учащиеся отгадывают, находят ответ и прикрепляют на доске.

Загадки:

1) Царь грибов на толстой ножке
Самый лучший для лукошка.

Он головку держит смело,
Потому что гриб он ... (белый).

2) И под старою сосною,
Где склонился пень-старик,
Окружен своей семьёю,
Первый найден ... (боровик)

3) Зашел мужик в сосняк, нашел слизняк,
Бросить жалко, съесть сырьо. (Груздь.)

4) Под сосною на опушке,
Греют рыжие макушки,
В мох душистый две косички
Прячут хитрые ... (лисички).

5) Будто смазанные маслом,
Мы блестим на солнце красном.
Как лесные дошколята,
Под сосной растут ... (маслята).

6) Он в лесу стоял,
Никто его не брал.
В красной шапке модной,

Никуда не годный. (Мухомор.)

7) Ножка белая, прямая,
Шляпка красная такая,
А на шляпке, на верхушке
Беленые конопушки. (Мухомор.)

г. Талдыкорган.

Когда появился первый компас?

Компас – это прибор, который помогает определить стороны света. Если быть еще более точным, то компас – прибор, указывающий направление географического (магнитного) меридiana. Компас может быть: магнитным, механическим (используется в мореплавании), с применением радиосвязи (радиокомпас).

Точная дата возникновения компаса не установлена. В Европе компас появился в 12 веке.

Задолго до европейцев первый самый простой магнитный компас широко применяли китайские мореплаватели. В 12 столетии в Европе появляются свои образцы магнитного компаса: магнитную стрелку помешают на пробку, которая плавает в сосуде с водой. В 14 веке магнитная стрелка уже помешалась на острие, которое находилось в центре бумажного круга со стрелками.

Қазақстан географиясы және экология

География Казахстана и экология

Журнал распространяется во всех уголках Республики Казахстан. Республиканский научно-методический педагогический журнал "Қазақстан географиясы және экология" - "География Казахстана и экология" будет выходить на казахском и русском языках один раз в два месяца. Основная тематическая направленность: пропаганда и распространение новейших достижений теории и практики педагогической деятельности, оказание научно-методической помощи учителям. Адрес редакции: 050057, г.Алматы, ул.Тимирязева 99, (угол ул.Гагарина), кв.34, 050057, а/я №25, тел, факс: 8 (727) 274-75-11, 275-23-93. Электронная почта: M-LTD@mail.ru

*Күйт алыңыз да
жазылышыңыз!*

												Байланыс министрлігі		
												75636		
												басылым индексі		
												АБОНЕМЕНТ	газет журнал	
												"Казақстан географиясы және экология" – "География Казахстана и экология"		
												2010 жылға, айдары		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12			
кайда												(почта индексі)	(жеке-жайлар)	
												кінте		
												(дата, жадіб)		
												Тасымалдау карточкасы		
												75636	басылым индексі	
												"Казақстан географиясы және экология" – "География Казахстана и экология"		
												БАҒАСЫ		
		жазылу	төңге	тыйын	хойялек плер									
		адресін	тәнге	тыйын	саны									
												2010 жылға, айлары		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12			
кайда												(почта индексі)		
												(жеке-жайлар)		
												кінте		
												(дата, жадіб)		

ҚҰРМЕТТІ ҰСТАЗДАР!

Ел ертені жас үрпақты саналы тәрбие, сапалы біліммен қаруландыру мақсатындағы озық тәжірибелерінізді көпшілікке танытатын, сондай-ақ тәрбиешілерге, сынын жетекшілері мен методикалық кенес жетекшілеріне арналған ғылыми-әдістемелік педагогикалық басылымдарға 2010 жылға жазылу жыл бойы жүргізіледі:

- “Әдіскер мұгалым” – “Учитель - методист” (инд. 75958);
- “Ауыл мектебі” – “Сельская школа” (инд. 75959);
- “Мектептегі кітапхана” – “Библиотека в школе” (инд. 75960)
- “Тәрбие жұмысы: мектепте және мектепten тыс мекемелерде” (инд. 75571);
- “Воспитательная работа в школе и внешкольных учреждениях” (инд. 75572);
- “Преподавание в начальных классах по всем предметам” (инд. 75573);
- “Бастауыш сыныпта оқыту: барлық пәндер бойынша” (инд. 75574);
- “Мектеп директорының орынбасары” – “Заместитель директора школы” (инд. 75575);
- “Орыс тілі мен әдебиеті: мектепте, колледже және ЖОО-да оқыту” – “Русский язык и литература преподавание в школе, колледже и вузе” (инд. 75576);
- “Мектепалды даярлық” – “Предшкольная подготовка” (инд. 75627);
- “Бейнелеу өнері және сзызу: мектепте және ЖОО-да оқыту” – “Изобразительное искусство и черчение преподавание в школе и вузе” (инд. 75628);
- “Қазақстан географиясы және экология: мектепте және ЖОО-да оқыту” – “География Казахстана и экология преподавание в школе и вузе” (инд. 75636);
- “Мектеп дәрігері” – “Школьный врач” (инд. 75657).
- “Жалпы биология: мектепте оқыту”, – “Общая биология преподавание в школе” инд. 75142;
- “Ағылшын тілі мектепте” – “Английский язык в школе” инд. 75143;
- “Педагогикалық кеңес” – “Педагогический совет” инд. 75144.

Журналдармен қатар республикалық педагогикалық “Учитель Республики” газетінде жазылуды ұмытпаңыздар. Газеттің индексі – 65221. Газет орыс тілінде жарық көреді. Газет-журналдарга ай сайын, жыл бойы “Қазпочтадың” барлық бөлімшелері арқылы жазылуларыңызға болады. Баспасозге жазылуды жүргізетін өзге заңды тұлғалардың қаражатты уақытылы аудармауының себебінен біздің журналдарымыз оқырмандар қолына дер кезінде тимей қалуы мүмкін. Журнал редакция таратынан кешіктірілгө жатыр деген жаңсақ пікір таратушыларға қулақ аспай, редакцияға телефон соғып хабарласулатыңызға болады.

Ескертү: біз “Туран-Прессен” жұмыс істемейміз. Сол себепті “Туран-пресс” арқылы жазылмаңыздар.

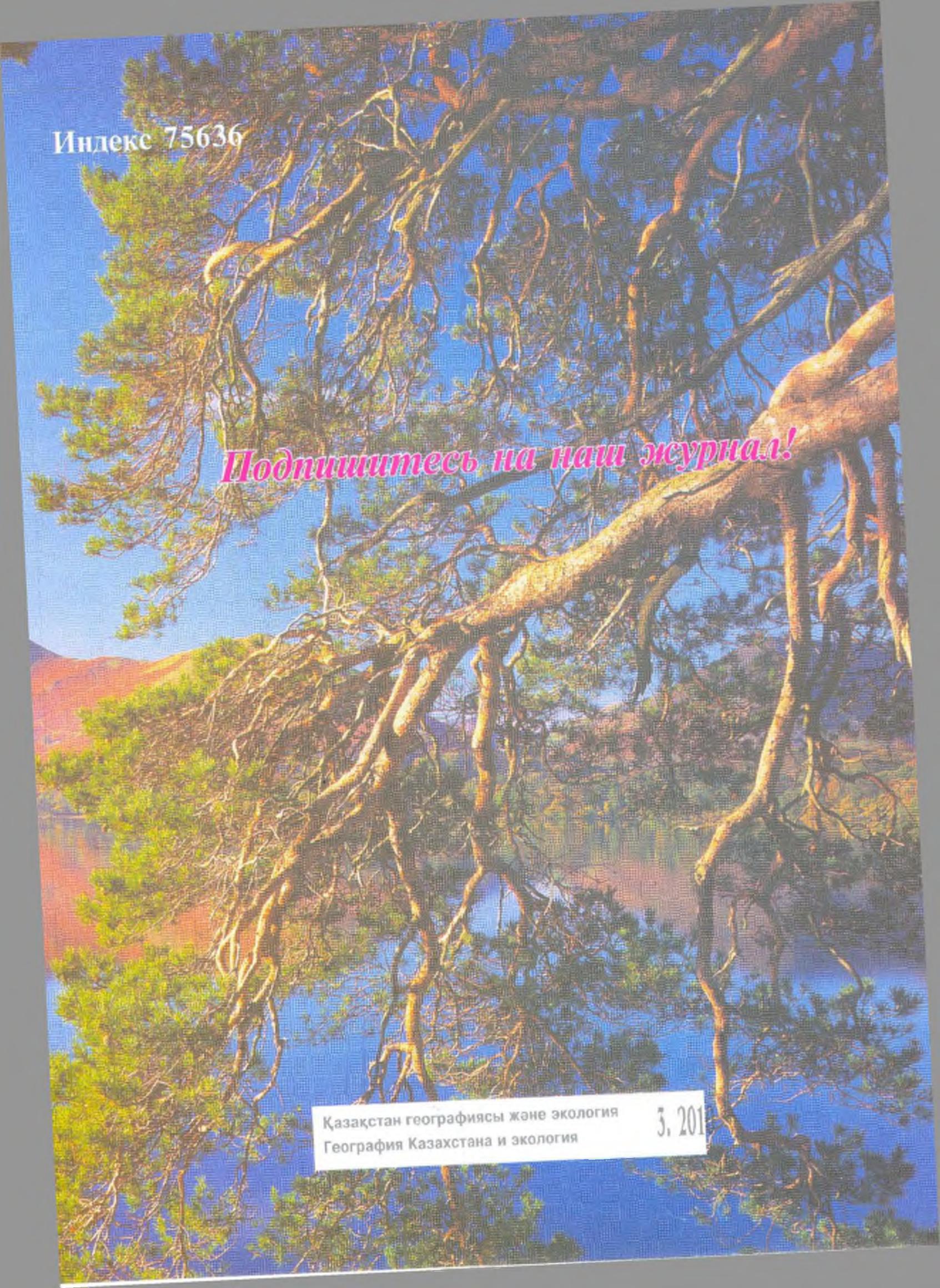
Құрметті ұстаздар, жас үрпақ тәрбиесіндегі енбектеріңіз әрдайым жемісті болсын!

Біздің мекен-жайымыз: 050057, Алматы қаласы, Тимирязев көшесі, 99 (Гагарин көшесімен қылышады). 34 кв.

Егер хат жолдагыңыз келсе, мына мекен-жайға хабарласыңыз: 050057, Алматы қаласы, Жандосов көшесі 21, №25 абоненттік жәшігі, тел./факс: (727) 274-75-11, 275-23-93.

Электрондық пошта: M-LTD @ mail.ru

Құрметтің, редакция үжымы.

Индекс 75636

Подпишитесь на наш журнал!

Қазақстан географиясы және экология
География Казахстана и экология

3, 201